

Život v lokalitě obývané převážně sociálně vyloučenými

Bc. Marcela Sedláčková

Diplomová práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Marcela SEDLÁČKOVÁ**
Osobní číslo: **H128212**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Život v lokalitě obývané převážně sociálně vyloučenými**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce. S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na vlivy, příčiny a mechanismy sociálního vyloučení;
- na projevy sociálního vyloučení;
- na popis zvolené lokality z hlediska bydlení, zaměstnanosti, demografických poměrů, kriminality;
- na vztahy mezi občany a na pomoc sociálních pracovníků ve zvolené lokalitě;
- na provedení sociologického šetření formou rozhovoru s několika málo vybranými lidmi, kteří budou charakterizovat život v této lokalitě dle osobní zkušenosti;
- na posouzení problému z hlediska možností sociální pedagogiky.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Gabal, I., Klíč k posílení integrační politiky obcí – sociální vyloučení Romů a česká společnost. Praha: Otevřená společnost, 2008.

Khazal, Wail, Čas zkusit to jinak. Brno: IQ Roma servis, 2008.

Kašparová, I., Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice – moravské lokality. Praha: Úřad vlády České republiky, 2008.

Mareš, P., Faktory sociálního vyloučení. Praha: VÚPSV, 2006.

Mareš, P., Sociální exkluze na lokální úrovni. Praha: VÚPSV, 2008.

Řičan, P., S Romy žít budeme – jde o to, jak. Praha: Portál, 2000.

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.

Katedra společenských věd

Datum zadání diplomové práce:

30. listopadu 2012

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2014

V Brně dne 30. listopadu 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

Mgr. Michal Vavřík, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

MARCELA SEDLÁČKOVÁ
.....
Jméno, příjmení studenta

V Brně 24.2.2014

.....
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce požičovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, ušije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložil, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá problémem sociálního vyloučení a popisuje život v sociálně vyloučené lokalitě Brno „Cejl“. Cílovou skupinou jsou Romové. Teoretická část se zabývá sociálním vyloučením, jeho dimenzemi a pohledem na Romy jako sociálně vyloučenou skupinu s přihlédnutím k historii. Praktickou část diplomové práce tvoří kvalitativní výzkum věnovaný tématům, která utvářejí život romských obyvatel této sociálně vyloučené lokality.

Klíčová slova: sociální vyloučení, Romové, Brno, majoritní společnost, etnická skupina, minorita, respondent, romské rodiny, rodinné vazby

ABSTRACT

This thesis deals with the problem of social exclusion and describes life in socially excluded locality Brno „Cejl“. The target group are the Roma. The theoretical part deals with social exclusion, its dimensions and the sight of the Roma as a socially excluded group with regard to history. The practical part consists is a qualitative research devoted to the themes that shape the life of the Roma population of socially excluded locality.

Keywords: social exclusion, Roma, Brno, the majority, ethnic group, minority, respondent, Roma families, family ties

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Michalu Vavříkovi, Ph.D. za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Marcela Sedláčková

OBSAH

ÚVOD	9
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ	12
1.1 DIMENZE SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	14
1.2 SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITY	17
1.2.1 Typologizace segregace	18
1.2.2 Gentrifikace v procesu revitalizace centra měst.....	20
1.3 OSOBY OHROŽENÉ SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM	21
2 ROMOVÉ JAKO SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ SKUPINA	23
2.1 SITUACE ROMSKÉ MENŠINY V ČESKÉ REPUBLICE	23
2.2 POHLED DO HISTORIE ROMŮ NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY	25
2.3 SOUČASNÉ DŮVODY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ ROMŮ	26
2.3.1 Bydlení	28
2.3.2 Nezaměstnanost.....	29
2.3.3 Kriminalita	29
2.4 VZDĚLÁNÍ A VOLNÝ ČAS	30
II PRAKTICKÁ ČÁST	32
3 METODOLOGIE ŠETŘENÍ	33
3.1 POPIS ZVOLENÉHO ŠETŘENÍ A JEHO CÍL.....	33
3.2 OKRUHY TÉMAT	33
3.3 METODA SBĚRU DAT	34
3.4 MÍSTO VÝZKUMU	35
3.5 POPIS VYBRANÉHO VZORKU	35
4 MÍSTNÍ KONTEXT	38
4.1 MĚSTO BRNO Z POHLEDU SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	38
4.2 SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ LOKALITA „CEJL“	40
4.2.1 Historie	40
4.2.2 Demografické poměry.....	41
4.2.3 Bydlení a urbanistické změny	41
5 VÝSLEDKY ŠETŘENÍ	44
5.1 USPOŘÁDÁNÍ DOMÁCNOSTÍ A JEJICH VZTAHY K OBYVATELŮM LOKALITY	44
5.2 EKONOMICKÉ ZAJIŠTĚNÍ RODIN	46
5.3 BYTOVÉ PODMÍNKY A DOPAD PROCESU REVITALIZACE CENTRA MĚSTA	48
5.4 VZDĚLÁNÍ, ZPŮSOB TRÁVENÍ VOLNÉHO ČASU A KRIMINALITA	49
5.5 VYUŽITÍ SLUŽEB TERÉNNÍCH SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ V LOKALITĚ	51
6 PROBLÉM SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ ROMŮ Z HLEDISKA MOŽNOSTÍ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY	53

6.1	SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKA JAKO ŽIVOTNÍ POMOC.....	53
6.2	MOŽNOSTI UPLATNĚNÍ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY PŘI PRÁCI S ROMY	54
6.3	ORGANIZACE A AKTIVITY ZAMĚŘENÉ NA SOCIÁLNÍ POMOC V DANÉ LOKALITĚ	55
6.3.1	Muzeum romské kultury	56
6.3.2	Společenství Romů na Moravě	57
6.3.3	Romodrom, o.s.	57
6.3.4	DROM, romské středisko.....	58
6.3.5	IQ Roma servis, o. s.	60
ZÁVĚR		62
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....		64
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK.....		68
SEZNAM OBRÁZKŮ		69
SEZNAM TABULEK.....		70
SEZNAM PŘÍLOH.....		71

ÚVOD

Sociální exkluze je fenomén představující jeden z nejvýraznějších sociálních problémů, který s sebou přináší postmoderní globalizovaná společnost. Téma diplomové práce je zaměřeno na sociální exkluzi ohrožené romské obyvatel brněnské sociálně vyloučené lokality Brno „Cejl“ spadající pod městskou část Brno – Střed, nacházející se v těsném sousedství centra města. Na uvedenou lokalitu jsem se zaměřila zejména proto, že od roku 2002 tvoří její součást i já společně se svou rodinou.

V této práci se budeme věnovat problematice sociálního vyloučení z pohledu sociálně vyloučených romských obyvatel se zaměřením na tuto konkrétní brněnskou sociálně vyloučenou lokalitu, a to přesto, že v této lokalitě již bylo provedeno několik odborných výzkumů, jejichž zadavateli bylo i město Brno, nebo také Úřad vlády České republiky. Jeden z nich je např. součástí výzkumného projektu Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice – Moravské lokality, který představuje první výzkum, jehož cílem bylo zachytit komplexní mechanismy sociálního vyloučení. Tento cíl se však splnit v brněnské sociálně vyloučené lokalitě „Cejl“ nepodařilo, snažíme se tedy vycházet z doporučení jeho autorů a alespoň z malé části na jejich výzkum navázat, a to zejména popisem procesu revitalizace centra, který momentálně v dané lokalitě probíhá od roku 2008.

Cílem této práce je identifikace příčin, projevů a dimenzí sociálního vyloučení a popis života romských obyvatel v brněnské sociálně vyloučené lokalitě „Cejl“ z hlediska demografických poměrů, z hlediska jejich ekonomické situace, bydlení, zaměstnanosti a kriminality, vztahů mezi občany a na pomoc sociálních pracovníků ve zvolené lokalitě. V první části práce jsme vycházeli z obecně dostupné literatury o sociální exkluzi a romské problematice z pohledu sociálního vyloučení s přihlédnutím k historii a pokusili se o shrnutí a komparaci těchto textů. Empirická část práce je zaměřena v rámci místního kontextu na přiblížení města Brna a jeho sociálně vyloučených lokalit a v užším kontextu na demografické poměry, historii a bydlení včetně urbanistických změn v brněnské vyloučené lokalitě „Cejl“. Dále navazuje kvalitativní šetření, jehož cílem je charakterizovat život v této lokalitě dle osobní zkušenosti zkoumaných osob. Je rozčleněno do pěti dílčích celků - uspořádání domácností a jejich vztahy k obyvatelům lokality, ekonomické zajištění rodin, bytové

podmínky a dopad procesu revitalizace centra města, vzdělání, způsob trávení volného času a kriminalita a posledním celkem je využití služeb terénních sociálních pracovníků v lokalitě. Pro kvalitativní výzkum byl zvolen s ohledem na povahu tématu. Jedná se o téma citlivé, neboť se dotýká soukromých záležitostí jednotlivých obyvatel. Kvantitativní výzkum se tedy jevil pro tuto problematiku nevhodný. V závěrečné fázi práce na textu se pokusíme porovnat téma z hlediska možností sociální pedagogiky.

Jsem si samozřejmě vědoma toho, že tato témata neobsáhla komplexní mechanismy života obyvatel této sociálně vyloučené lokality. Zkoumaný vzorek reprezentuje jen malou část zde žijících romských obyvatel, tudíž zjištěné výsledky nemohou vystihnout celou jejich problematiku, není tedy plně objektivní. Některých důležitých témat, jako je např. otázka sociálně patologických jevů v lokalitě se tato práce dotýká jen okrajově. S tímto handicapem se snažíme při zpracování výsledků šetření počítat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Tato práce se zaměřuje na život obyvatel v sociálně vyloučené lokalitě, proto je užitečné se nejprve s těmito pojmy seznámit. První kapitola tedy představuje krátký exkurz, který má za úkol objasnit význam těchto pojmů, a to vymežit koncept sociálního vyloučení, představit několik definicí od autorů zabývajících se tímto jevem, přiblížit hlavní dimenze sociálního vyloučení, popsat sociálně vyloučené lokality, jejich typologizaci a obyvatele těchto lokalit.

Pojem sociální vyloučení (sociální exkluze) se začal užívat v polovině šedesátých let minulého století, a to badateli, jež označili tímto termínem skupiny lidí té části populace, která v období všeobecného vzestupu a stále vyšší modernizace celé společnosti působila jako živoucí přežitek starých časů. Tito lidé vyvolávali soucit, mezi ostatními měli ostudné postavení. Ocitli se v bídě proto, že nedosáhli na žádnou práci. Existenci „sociálně vyloučených“ v ekonomicky rozvinutých zemích rozkryl ve své knize *Jiná Amerika* (1962) Michael Harrington (Keller, 2010). Původ konceptu sociálního vyloučení lze hledat ve Francii, kde se lidé žijící v bídě označovali jako *les exclus*. Používání pojmu sociální vyloučení v dnešním významu je připisováno Renému Lenoirovi, který tento pojem vztahoval na osoby a skupiny osob vyloučené ze státního systému sociálního zabezpečení. Z Francie se tento koncept rozšířil do celé Evropy (Toušek, 2007). Zhruba začátkem 90. let se pojem sociální exkluze začíná i poměrně hodně politizovat a jeho chápání a náhled na společnost skrze něj rozcházet. Požíváme-li se ale na fenomén sociálního vyloučení prizmatem pozdně moderní společnosti, jsme svědky posunu ve významu. Zatímco v minulosti byla exkluze nonkonformních jedinců pokládána za žádoucí, v soudobých evropských demokraciích je vnímána jako negativní vyjádření nerovností, jež ve svých důsledcích přispívá k oslabování společenské soudržnosti a solidarity, posiluje polarizaci ve společnosti a popisuje se na její dezintegraci (Mareš, Sirovátka, 2008). V současnosti je sociální vyloučení klíčovým konceptem v diskuzi o sociálních problémech a nerovnostech a stal se i základním konceptem, ze kterého vychází veřejná sociální politika západních zemí.

Se stále častější diskuzí na téma sociální exkluze je potřeba tento proces řádně pojmenovat a zařadit v širším společenském kontextu. O to se samozřejmě již pokusila celá řada auto-

rů, jejichž názory se v něčem shodují, v něčem různí nebo doplňují. Toto je definice sociální exkluze ve stanovách Evropské unie z roku 2003:

„Sociální exkluze je proces, kterýmž jsou určitá individua tlačena na okraj společnosti a je jim tím bráněno se plně participovat na chodu společnosti, ať už díky jejich chudobě nebo z nedostatku kompetence příležitostí na celoživotním vzdělávání, nebo také jako výsledek diskriminace. To je vzdaluje od pracovních, příjmových a vzdělávacích příležitostí, stejně tak jako od sociálních a komunitních sítí a aktivit. Sociálně exkludovaní mají malý přístup k moci a k rozhodovacím orgánům, což je často nutí se cítit bezmocně a neschopně převzít kontrolu nad vlastními rozhodnutími, která ovlivňují jejich každodenní životy“ (Commission of the european communities 2003, str. 9).

Michal Vavřík (2010) uvádí, že se *„termín sociální exkluze objevuje (bez přímého vztahu ke studiu sociálních problémů) jako označení stavu nastolovaného v průběhu tzv. sociálního uzavírání. Jedná se o mechanismus či strategii, jímž jedna sociální skupina uzavírá přístup ke zdrojům, pozicím, odměnám, příležitostem jiné (z pravidla menší) skupině. Tento proces může nabývat různé podoby, od pouhého fyzického násilí, přes formální (zákony) i neformální (zvyklosti) společenské normy, až po složité symbolické konstrukce, které zdůvodňují nerovnost přístupu.“*

Ladislav Toušek (2007) vytvořil obecnou definici: *„Sociálním vyloučením (exkluzí) rozumíme proces, kdy jsou jednotlivci či celé skupiny vytěsňovány na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou dostupné ostatním členům společnosti.“*

Petr Mareš (in Sirovátka, 2002) hovoří o sociální exkluzi takto:

„Jádrem sociální exkluze je dnes fakt, že se vyloučení jedinci, ale i celé vyloučené sociální kolektivy nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti a na jejich distribuci a redistribuci, což je podstatné, neboť to vede k jejich chudobě a sociální či kulturní izolaci. Je to proces vydělování jedinců i sociálních kategorií z organizací či komunit, z nichž je složena společnost, a zbavuje je práv a povinností, které jsou s tímto členstvím v nich spojeny“.

Z těchto definic je patrné, že příčiny sociální exkluze nespočívají jen v nedostatku materiálního zabezpečení, neboť ten je pouze jedním z mechanismů sociálního vyloučení, ale stejně jako ve francouzském pojetí se v nich objevují teorie sociálního kapitálu a moci, které člověka latentně vytlačují právě na onen pomyslný okraj společnosti. Souhrnně lze říci, že sociální vyloučení je tedy vnímáno v první řadě jako vyloučení z určité kvality života, jež je ve společnosti považována za normu, standard, žádoucí stav. Je to dáno především vyloučením z trhu práce, který je v dnešní euroamerické civilizaci klíčovým systémem. Sociální vyloučení znamená blokování přístupu jak k ekonomickému kapitálu majoritní společnosti a k její životní úrovni či životním šancím v ní, tak k jejímu sociálnímu a kulturnímu kapitálu a vede k nezájmu o ně (Mareš, 2009).

1.1 Dimenze sociálního vyloučení

Jednou z podstatných vlastností konceptu sociální exkluze je jeho multidimenzionalita. Rozložení konceptu do dimenzí slouží pouze k analytickým účelům, protože ve skutečnosti se tyto dimenze vzájemně prostupují. Mezi odborníky nenalezneme konsensus nad výčtem, natož vymezením dimenzí sociálního vyloučení. Hovoří se o třech základních dimenzích – ekonomické, sociální a politické, od nichž se odvíjejí další faktory sociálního vyloučení. Na druhé straně je ale zřejmé, že se dimenze různé úrovně, vlastnosti osob s charakteristikami jejich životního prostředí, ale i se sociálními procesy prolínají a je jim přikládána taková míra relevance, že jsou povýšeny na samostatné dimenze, např. dimenze skupinová nebo dimenze individuálních faktorů (Mareš 2008, Percy-Smith 2000).

V této části práce se blíže seznámíme s rozdělením na pět hlavních dimenzí, ve kterých se sociální vyloučení projevuje, a sice dimenzi ekonomickou, sociální a kulturní, symbolickou, politickou a prostorovou (Toušek, 2007). Dříve, než se budeme zabývat konkrétně každou dimenzí, je důležité zdůraznit, že tyto dimenze jsou mezi sebou vzájemně propojeny a mohou zasahovat do určitých oblastí lidského života v různé intenzitě, aniž by musely být nutně zastoupeny kompletně, což znamená, že o sociálním vyloučení lze hovořit, i když některá z dimenzí chybí.

Ekonomická dimenze: ekonomické faktory jsou pro mnohé autory klíčovými aspekty působení sociální exkluze. Ekonomické vyloučení je v první řadě zdrojem, ale i důsledkem chudoby a představuje vyloučení ze životního standardu a životních šancí obvyklých ve

společnosti. Jednou ze základních forem sociálního vyloučení je marginalizace na trhu práce. Může jít o nezaměstnanost, tj. vyloučení z placené práce nebo o vytlačení na sekundární trh práce a segmentarizaci pracovní kariéry čili časté střídání placeného zaměstnání a nezaměstnanosti (Mareš 2008, s. 22). Do popředí vystupuje zejména dlouhodobá nezaměstnanost, jež může být vyvolána a udržována jak objektivními příčinami, např. nedostatkem pracovních příležitostí, tak příčinami subjektivními, tj. nedostatečným vzděláním či praxí anebo nízkou motivací. Do specifické kategorie náležejí příčiny pramenící z diskriminace, ať už na základě pohlaví, věku, zdravotního stavu, nebo etnicity (Toušek, 2006). Samotná nezaměstnanost nemusí vést nutně k vyloučení, pokud se nezaměstnaní mohou spolehnout na pomoc rodiny, přátel či státu, případně se uplatní na ilegálním trhu práce. Zdrojem vyloučení může však být neodpovídající příjem za odvedenou práci. Problém sociální exkluze se v současnosti vyhrcojuje právě proto, že se v nich přístup k placenému zaměstnání stává více nejistým, přičemž sociální dopady této nejistoty se výrazně diferencují. Flexibilizace pracovní síly se stala klíčovým požadavkem soudobých globalizovaných trhů práce. Nejsilnější jsou důsledky těchto požadavků právě pro nekvalifikovanou a nedostatečně kvalifikovanou pracovní sílu (Mareš, Sirovátka, 2002). Postavení na trhu práce také podmiňuje možnost participace na dalších společenských aktivitách. Vyloučení z práce tak představuje nebezpečí odloučení od životního stylu a kultury společnosti.

Kulturní a sociální dimenze: tato dimenze v mnoha ohledech koreluje s dimenzí ekonomickou. Kulturní kapitál je soubor získaných předpokladů jedince nebo skupiny k dosažení určitého statusu. Určuje ho úroveň dosaženého vzdělání, kdy míra tohoto vzdělání je zásadní při získávání pracovních příležitostí či schopnosti jedinců orientovat se ve společnosti a jejím právním systému (Toušek, 2006). Sociální kapitál tvoří především množství a povaha sociálních vazeb, jež umožňují jedincům zlepšovat jak ekonomickou situaci, tak i postavení ve společnosti. Můžeme tedy říci, že čím více máme kontaktů a známostí, tím bohatší je náš sociální kapitál. Jak Mareš uvádí, podle Percy-Smith (2000) je to, co lidem nedovoluje sdílet určité sociální statusy, záležitost rozbití tradiční domácnosti a rozpadu manželství, bezdomovectví, kriminality, apod. Hovoří se i o kulturním vyloučení jako o zákazu jedinci či skupině podílet se na kultuře dané společnosti a sdílet s ostatními její kulturní kapitál, vzdělanost i hodnoty (Mareš 2008, s. 22).

Politická dimenze: politické vyloučení představuje upření občanských, politických, a v extrémním případě i základních lidských práv určitým jedincům či skupinám, kteří jsou tím vyloučení jak z vlivu na společnost, tak i na vlastní osud (Mareš 2006). Dále Mareš uvádí, že sociálně vyloučení jedinci až na výjimky nepatří mezi voliče žádné politické strany, proto mohou volení zástupci jejich potíže ignorovat, někdy i jejich situaci zhoršovat. Z pohledu politické dimenze se sociálně vyloučené lokality jeví jako enklávy obyvatel bez politických zájmů. Ale není to tak, že by její obyvatelé neměli nějaké politické ambice. Tyto ambice se většinou projevují utvářením příbuzenských koalic, prostřednictvím kterých se jednotlivé rodiny snaží prosadit své zájmy. Avšak jedná se o aktivity, ke kterým dochází převážně v prostoru sociálně vyloučených lokalit a většinou nepřekročí jejich hranice (Radostný, 2005).

Symbolická dimenze: se symbolickým vyloučením se nejčastěji setkáváme v podobě lidového diskursu, který je plněn anekdotickými či hanlivými příběhy generující obraz sociálně vyloučených, a tento je pak majoritní společností přijímán a dále reprodukován (Radostný, 2005). K vyloučení v symbolické rovině může docházet u těch skupin, jejichž jinakost je spatřována majoritou jako jiná, deviantní. Toto často vede k vyloučení jejích členů na základě negativních stereotypů a předsudků. Mezi majoritní společností a těmito skupinami se vyvíjí napětí a vytyčuje se symbolická hranice především tam, kde se nabízí snadný způsob identifikace takových skupin, např. pro jejich etnicitu, národnost, sociální status aj. (Rabušic, 2000). Také masmédiá dnes zprostředkovávají symbolické vyloučení a snaží se veřejnosti vštípit do podvědomí umělý obraz brutality světa vyloučených – odpudivé ulice s neprůchodnými oblastmi, zveličené vypodobnění světa bez morálky a naděje na spásu. I prezentace romského etnika v českých masmédiích má podobné znaky symbolického vyloučení, tito jsou vyobrazeni jako věční emigranti a kulturní cizinci. Romové jsou téměř výlučně prezentováni jako ti, kteří způsobují majoritní společnosti problémy (kriminalita, kalkulace se sociálními dávkami, hrozba obnovení vízové povinnosti apod.) (Mareš, 2012, s. 20).

Prostorová dimenze: vyloučení v prostoru je díky svému zřetelnému vymezení nejčastějším a nejviditelnějším projevem sociálního vyloučení. Prostorová dimenze může mít dvojitou základní podobu: *koncentrace vyloučených* – často se na tomto území setkáváme s vyšší kriminalitou a dalšími patologickými jevy, se špatným bydlením a nízkou kvalitou života, nevyhovujícím životním prostředím, nedostatečnou infrastrukturou nebo nekvalitní občanskou vybaveností. Atributy sociálního vyloučení však nemusejí nést pouze obyvatelé urči-

tého území, ale i území samotné, kdy jde o druhou podobu prostorového vyloučení: *vyloučení určitých území v důsledku jejich charakteristik* - sociální exkluze je v tomto případě osobní nebo skupinovou záležitostí. Mnozí jsou jejími oběťmi nikoliv jako jedinci nebo členové sociálních skupin, ale jako obyvatelé určitého území, respektive určité komunity. Deprivace, kterou prožívají, bývá důsledkem nedostatečnosti zdrojů komunity, v níž žijí, jako jsou například nedostatek a špatná kvalita škol, nedostupnost lékařské péče, nedostatečná veřejná doprava atp. Prostorové vyloučení tedy znamená, že se území může stát vyloučeným, jestliže se v něm soustředí sociálně vyloučení, a stejně tak může určité území vzhledem k jistým charakteristikám zapříčinit sociální exkluzi svých obyvatel. Také se ve vyloučených lokalitách můžeme setkat s chováním, které zde představuje základní mechanismy přežití, ale v prostředí většinové společnosti je abnormální. Toto chování může být výsledkem adaptace na sociální exkluzi, ale také důsledkem reprodukce těchto vzorců prostřednictvím socializace (Mareš, 2007). Zaobíráme-li se prostorovým vyloučením, je důležité podívat se na tuto problematiku v rámci sociálních či kulturních nerovností a jejich možného vyústění ve formě segregace, proto se v další kapitole této práce zaměříme na sociálně vyloučené lokality.

1.2 Sociálně vyloučené lokality

Za sociálně vyloučenou lokalitu považujeme „*geograficky vymezitelnou oblast, kde dochází ke koncentraci osob ohrožených sociálním vyloučením.*“ (epolis.cz). Jedná se o stav či proces vylučování některých sociálních skupin do různých oblastí, sídel a lokalit na základě sociokulturních charakteristik a ekonomického statusu. Určitá míra segregace na základě ekonomického statusu je přirozeným důsledkem nerovnosti ve společnosti. Ovšem pokud segregace probíhá na základě určitých charakteristik etnicity, národnosti, rasy nebo náboženství, potom hovoříme o diskriminaci. Není však možné vždy určit konkrétní příčinu prostorové segregace, protože etnické, národnostní a jiné skupiny mívají i nízký ekonomický status. Je to způsobeno ostatními mechanismy sociálního vytěšňování. (Toušek, 2007).

„*Segregace má různorodé příčiny, nabývá velmi rozmanitých forem a přináší rozličné důsledky.*“ (Temelová – Sýkora, 2005). Rezidenční segregaci neboli relativní prostorové oddělení určitých skupin obyvatelstva od zbytku společnosti do různých oblastí, lze členit na dobrovolnou a nedobrovolnou. Dobrovolná segregace, tj. separace či odloučení, odka-

zuje k situaci, kdy si jedinec nebo domácnost svobodně vyberou místo svého bydliště, kde žijí lidé, k nimž nějakým způsobem patří nebo by rádi patřili. Nedobrovolná segregace (vyloučení), se naopak týká situace, v níž je jedinec či celá domácnost nucen žít na nevhovujícím místě, ze kterého by rád odešel, avšak zabraňují mu v tom četné bariéry (Burjanek 2005, Temelová – Sýkora 2005). Sociálně vyloučené lokality a situace v nich je velmi různorodá, lokality se liší zejména velikostí a poměrem velikosti vůči obci či městu, ve které se nacházejí, mírou prostorového vyloučení, stavem domů a bytů, formou jejich vlastnictví atd. Proč vyloučené lokality vznikají, zdůvodňuje Gabal (2006) sestěhováním chudých rodin do lokalit, kde je bydlení cenově dostupnější (a souběžným odchodem motivějších rodin z těchto lokalit), vytlačováním chudých z lukrativních bytů a přidělováním jim náhradního bydlení v lokalitách s proporcionálně vyšším zastoupením sociálně vyloučených a řízeným sestěhováním (především ze strany obcí) neplatičů nájemného a obecně lidí s nepřizpůsobivým a problémovým chováním do ubytoven nebo sociálních bytů. Brož (2007) dělí příčiny prostorového vyloučení na vnější a vnitřní. Jako vnější faktory segregace uvádí ty vlivy, které jsou mimo dosah a kontrolu vyloučených osob, kdy tito jedinci je vlastním jednáním nemohou ovlivnit nebo tak mohou činit jen obtížně. Řadí sem trh práce a jeho charakter, bytovou politiku státní správy a místní samosprávy, sociální politiku státu, praxi místních samospráv ve vztahu k sociální oblasti, diskriminaci či stigmatizaci některých jedinců na základě charakteristik jako rasa, etnicita, sociální status apod. Mezi vnitřní faktory řadí ty vlivy, které jsou důsledkem jednání konkrétních sociálně vyloučených osob. Tito jedinci mohou svým jednáním vlastní situaci sociálního vyloučení přímo způsobovat, anebo její stávající existenci zhoršovat. Jsou to například ztráta pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti, dlouhodobá neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým finančním závazkům, orientace na okamžité uspokojení potřeb vyplývající z dlouhodobé frustrace, apatie a nízká motivace k řešení vlastních problémů ad. (Brož, et al., 2007, s.).

1.2.1 Typologizace segregace

Toušek (2007) rozděluje segregaci s ohledem na sociokulturní charakteristiky a ekonomický status a následně typologizuje segregované oblasti na citadelu, etnickou enklávu, ghetto a slum.

V případě *citadely* se jedná o termín, kterým bývá označována oblast, kde se dobrovolně soustřeďují určité skupiny obyvatel s nadřazeným statusem vůči svému okolí, a to v podobě moci a bohatství. Touto separací mohou sledovat posílení svého statusu či ochra-

nu vlastní osoby či majetku. Citadely mohou mít formu residenčních lokalit chráněných od svého okolí bezpečnostními systémy, povolující vstup pouze residentům. Jako příklad můžeme uvést takto chráněné ulice v Brně – Ivanovicích.

Oproti tomu *etnickou enklávou* bývá residenční lokalita složená z obyvatel odlišných od svého okolí a etnicky, národnostně, rasově či konfesně si podobných. Příčinou odloučení jsou tedy sociokulturní charakteristiky. Motivací k izolaci od ostatních obyvatel může být přání skupiny jedinců sdílet stejné normy, hodnoty a vzorce chování, případně zmírnit následky svého postavení ve společnosti. Příkladem etnické enklávy může být areál tržnice v Brně-Černovicích.

Ghetto představuje extrémní formu residenční segregace. Může zde docházet k segregaci osob bez ohledu na jejich ekonomický status, tj. chudoba není definičním znakem ghetta. Předpokladem existence ghetta je nedobrovolné vyloučení na základě sociokulturních charakteristik jedinců. Tyto charakteristiky mohou mít podobu již zmiňované etnicity, národnosti, rasy či náboženství. Ghetto je výrazem segregace, ale ne všechny segregované lokality jsou ghetta; ghetto vytváří paralelní instituce vůči institucím majority; ghetto je nástrojem vytváření identity segregovaných a má charakter komunity (Toušek, 2007). Z výzkumu v chudých romských komunitách a z dostupné literatury vyplývá, že principy vnitřní strukturace ghetta do určité míry odpovídají principům vnitřní strukturace sociálně vyloučených romských komunit (Růžička, 2012).

Slumem, obecně v českém jazyce též *chudinskou čtvrtí*, můžeme nazvat vyloučenou hustě osídlenou městskou nebo okrajovou lokalitu charakteristickou špatnou kvalitou bydlení a nedostatečným zajištěním základních služeb. Lidé zde žijí většinou nedobrovolně na základě ekonomického statusu, tj. chudoby a ne kvůli příslušnosti k etnické či jiné skupině, i když se tento fakt může na jejich vyloučení projevit. (Toušek, 2007).

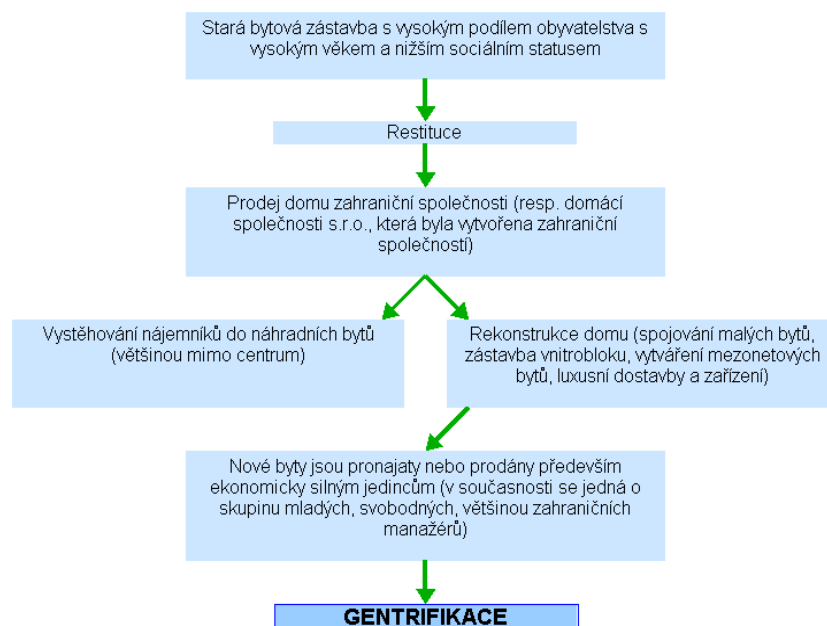
Sousloví sociálně vyloučené oblasti je de facto eufemismem pro ghetta a slumy, což má i své výhody, neboť nám dovoluje pojmenovat lokality, které jsou reálně lokalizovány mezi těmito ideálními typy. V kontextu ČR můžeme tvrdit, že se zde exkludované lokality přibližují spíše slumu. Tento typ lokality také mohou ovlivňovat urbanistické změny ve městech. Přiblížíme si proces revitalizace a gentrifikace města, které v takovýchto lokalitách mohou probíhat.

1.2.2 Gentrifikace v procesu revitalizace centra měst

Gentrifikací se rozumí proces, při němž dochází k rehabilitaci obytného prostředí některých čtvrtí v centrálních částech velkých měst a k postupnému vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva příjmově silnějšími vrstvami nově příchozích osob, tzv. gentrifierů. Jedná o čtvrti v atraktivní části města, kde žijí sociálně vyloučení. Gentrifikace pro ně představuje hrozbu, neboť jsou vytěsňováni dál od městského centra, kde se jejich izolace více prohlubuje (Zukin, 2008 in Wallach, 2009, s. 16). Gentrifikace probíhá za splnění tří základních bodů, kterými jsou to, že objekt obytného prostředí, k jehož transformaci dochází, nese funkci bydlení, mění se fyzické prostředí rehabilitací bytového fondu a mění se sociální prostředí, k němuž dochází vytlačováním původního chudšího obyvatelstva tzv. gentrifiery. Je pevně svázána s lokalitou centrálního města. Primárně se týká funkce bydlení.

Gentrifikace je často zaměňována s procesem revitalizace centra měst, avšak v tomto procesu je pouze jednou z jeho částí, stává se symbolem revitalizačních procesů. Revitalizace je proces oživení a fyzické rehabilitaci všech domů, procesem gentrifikace jsou postiženy ty domy, kde se vyměňuje obyvatelstvo. Další formou revitalizace obytného prostředí, o které je zde vhodné se zmínit, představuje proces přestavby (urban renewal). Při přestavbě zpravidla dochází k úplné výměně obyvatelstva a naprosté změně fyzického vzhledu přestavěné oblasti. (Sýkora, 1993, s. 100-102). Jak dále bude uvedeno, tento jev souvisí i se sociálně vyloučenou lokalitou, na kterou se tato práce zaměřuje.

Obr. 1 Schéma naznačující proces gentrifikace (Čerba, 2004)

1.3 Osoby ohrožené sociálním vyloučením

Se sociálním vyloučením se dnes nejčastěji spojují nezaměstnaní a extrémně chudí lidé, etnické minority či lidé žijící na okraji společnosti. Tito jsou nejvíce viditelní, ale ne jediné oběti sociální marginalizace a exkluze. Můžeme sem též zařadit i duševně nemocné, některá náboženská společenství, ale i ženy, osamělé matky, psychicky či tělesně handicapované, homosexuály, staré lidi, etc. (Mareš, 2008, s. 15,16). Za sociálně vyloučené se často označují „cizinci“. V nejširším slova smyslu tak můžeme nazvat všechny, kdo se liší od standardů hlavního proudu společnosti, v užším slova smyslu jde o příslušníky etnických minorit, a to buď s oporou v národnosti státu (například Ukrajinci), či nikoliv (Romové). Cizinci jsou ti, kteří žijí mezi námi a nejsou nám podobní. Soužití s nimi (ať již jde v české společnosti o Romy, azylanty, homosexuály...) je pro majoritní společnost obtížné. Strategie života se sociálně vyloučenými může být obtížná. Požadavek eliminace vybraných kategorií cizích, s nimiž si „dovedeme poradit“, imigrantů, cikánů, bezdomovců, vyznavačů různých kultů apod. je motivován nadějí, že když se jich zbavíme, zanikne i „nesnesitelná nahodilost života“ (Mareš, 2008, s. 17).

Dnešní marginalizovaní strádají nedostatkem integrace ve vztahu k práci, ve vztahu k bydlení, ke vzdělání, zdraví, kultuře atd. Keller (2007) ukazuje na případě bezdomovců posun od pouhé nerovnosti sociálně vyloučených obyvatel k naprosté nesouměřitelnosti. Ještě nedávno platilo, že v dobách prosperity bezdomovectví ustupovalo. Od poloviny sedmdesátých let 20. století bezdomovců v nejnákladnějších zemích přibývá v dobách dobrých i zlých. Dříve se předpokládalo, že bezdomovec je stejný jako ostatní, a pokud dostane příležitost bydlet, integruje se jako všichni ostatní. Dnes se má za to, že je to jiný tvor. Tito tvorové nejsou zapotřebí, není možná jejich integrace, maximálně je můžeme učinit předmětem charity. Bezdomovci jsou vypuzováni z městského prostoru. Veřejná moc od nich čistí celé čtvrti, aby v nich mohl probíhat proces gentrifikace. Rostoucí sociální segregace je brána jako naprosto přirozený předpoklad stavební politiky (Marcuse in Keller, 2007, s. 172). Tento příklad se dá použít i na ostatní skupiny obyvatel ohrožených sociálním vyloučením, etnické skupiny nevyjímaje.

Růžička (2012) představuje z určitého pohledu obyvatele ohrožené sociálním vyloučením jako ekonomicky plnohodnotnou součást šedého ekonomického systému (tj. systému balancujícím na hranici legality), který se nabaluje na jejich omezené ekonomické možnosti a omezené ekonomické volby. Tito lidé, i když jsou často nezaměstnaní, nebo zaměstnáva-

ní na nejistých a špatně placených pozicích, plní specifickou ekonomickou funkci: jsou zdrojem ekonomické hodnoty pro ty, kteří z procesu reprodukce sociálně vyloučených lokalit generují ekonomický zisk (např. nadměrně vysoký nájem inkasovaný jak od soukromých subjektů, tak i od státu, zvýšené ceny základního zboží v obchodech v okolí sociálně vyloučených lokalit, zvýšená aktivita poskytovatelů krátkodobých finančních půjček „bez ručitele“ na vysoký úrok nebo zaměstnávání sociálně vyloučených jedinců – často s minimálním vzděláním a nízkou kvalifikací – na neplnohodnotné pracovní pozice – dohody o provedení práce nebo práce „na černo“ s rizikem nezaplacení za odvedenou práci). (Růžička, 2012, s. 36).

Mareš (2006) vyděluje ze společnosti osoby vystavené vysoké míře rizika sociálního vyloučení zejména ve sféře materiální deprivace. Ta obvykle zahrnuje deprivaci při plnění základních lidských potřeb jako je dovolená, nákupy, při vybavování domácností např. televizí, pračkou, a podmínkách bydlení obecně, např. koupelna či sprchový kout, plísně. Dále zahrnuje deprivaci příjmovou, kde můžeme jako příklad uvést úhradu účtů. Romové jsou specifikováni jako kolektivita, ve které je situace o to komplikovanější, že kumuluje řadu znevýhodnění a jejich sociální vyloučení je produkováno ve fyzických uzavřených prostorech a reprodukováno mezi generacemi v čase. Sociální vyloučení se v nemalé míře odráží v odmítnutí tzv. majoritní společností na základě klasifikace odlišností, uzavírání se do enkláv, nízká míra sociálního, kulturního a ekonomického kapitálu či jeho nekompatibilita sociálních aktérů a další strukturální faktory (špatné prostředí, nedostatečná občanská vybavenost apod.).

2 ROMOVÉ JAKO SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ SKUPINA

Tato práce si klade za cíl zjistit životní podmínky právě sociálně vyloučených Romů v určité sociálně vyloučené brněnské lokalitě, proto se v této kapitole snažíme přiblížit Romy jako etnicitu z pohledu sociálního vyloučení s přihlédnutím k historii a ve spojení s městem Brnem.

2.1 Situace romské menšiny v České republice

Gjuričová (1999, s. 5) nahlíží na Romy jako na jedinou národnostní menšinu v České republice, která se svými antropologickými rysy zjevně odlišuje nejen od teritoriální majority, ale i od ostatních národnostních menšin. Tím navozuje zjednodušující stereotyp vnímání Romů jako monolitního celku – problémy jednotlivců jsou považovány za charakteristické pro celé etnikum. Toto zjednodušení negativně ovlivňuje pozici Romů ve společnosti.

V ČR se za Romy považují především Romové slovenští a maďarští, kteří přišli do prostředí Čech a Moravy ze Slovenska po druhé světové válce. Slovenští a maďarští Romové, které nazývají Rumungre, zde představují většinu – více než 80 % všech zde žijících Romů. Zcela specifickou skupinou jsou olašští Cikáni, u nás hlavně ze skupin Lovarů. Jejich identita se opírá o dodnes živé tradice, jejich jazyk, zvyky a hodnoty, které uznávají všechny generace. Ani v totalitním režimu se jejich vnitřní společenské a rodinné uspořádání v podstatě nezměnily, včetně postavení a role příbuzenských autorit. Mají své vnitřní zákony, podle nichž žijí dosud. S rodinami slovenských Romů se nestýkají, vyčítají jim, že ztratili své romství, a že už nejsou Cikáni (Davidová, 2009, s. 239-242).

Gabalova zpráva (Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, 2006) uvádí počet romských obyvatel žijících v sociálně vyloučených lokalitách v celé České republice na 60 000–80 000 osob. Ze zhruba 250 tisíc Romů žijících v ČR se při posledním sčítání lidu přihlásilo k Romské národnosti pouze 34 tisíc. Tento rozdíl je výsledkem mnoha faktorů, z nichž je pro nás nejdůležitější časté přání nebýt Romem, opustit národ, nesdílet jeho osud. Toto přání je často vidět na chování k vlastní romské komunitě, v řídkém používání romského jazyka, v oblibě smíšených manželství, ve snahách změnit svůj fyzický vzhled, atd. (Říčan, 2000, s. 26, 27).

Romové necítí svou identitu jako jednotlivci, ale jako celek: rod, rodina. Tradiční romská rodina vůči svým členům projevuje vysokou míru solidarity. Péče o děti, staré a nemocné je velmi intenzivní. Tento postoj poskytuje pocit jistoty a bezpečí uprostřed nepřátelského světa majority. O obživu rodiny se stará žena, mužovy případné příjmy jdou na zvláštní události, jako jsou svatby a pohřby. Muž tráví svůj čas diskusemi s ostatními muži, případně prací. Významným okamžikem v životě romské rodiny je narození dítěte. (Ševčíková, 2004, s. 125). Romští rodiče aktivní výchovnou orientaci směřují především na nejmladší děti, kterým věnují veškerou péči. Dítě vyrůstá v prostředí, v němž limity výchovy jsou jiné, pro většinovou společnost nežádoucí, patologické. Odlišnost lze spatřovat v oblastech životních perspektiv, k celkové kvalitě života (Kaleja, 2010, s. 72). Romské dětství je především kratší, je to dáno biologicky i častější pubertou. Děti bývají také dříve zapojovány do aktivit dospělých členů komunity. Druhý velký rozdíl souvisí s vysokou kohezí romské rodiny. Děti se od malička zúčastňují rozhovorů o záležitostech dospělých, i jejich rozhodování. V tomto směru malí Romové předčasně dozrávají. Psychologicky viděno je to nezdravá zátěž (Říčan, 2000, s. 104).

Romové, existenčně závislí na spolužití s majoritním obyvatelstvem, se museli neustále vyrovnávat s jejich odmítavým postojem. Postupně si vytvořili specifický způsob chování k bílým, hraničícím často s odměřeností. Cílem přetvářky bylo dosažení alespoň chvilkové akceptace, ocenění své přívětivosti. Toto mohlo mít zase perspektivní a praktický význam např. při získávání práce nebo pomoci v době nedostatku, např. potravin a oblečení. Ne všichni Romové však byli s takovými vztahy spokojeni, kde vůči příslušníkům majoritní třídy byli vždy v submisivním postavení, proto hledaly cesty, jak dosáhnout určité akceptace, či přímo společenského vyrovnání s majoritou. Etnický původ při hledání řešení tohoto problému mohl být nejen překážkou, ale i prostředkem (Mann, Problém identity Rómov, 1999, s. 89).

Stále ještě převládá pohled na současné romské etnikum jako na jednolitou masu více či méně přizpůsobivých, nevzdělaných a pravidla soužití nerespektujících individuí. Povrchní soudy nerozlišují určitou mentální specifiku Romů od vlivů, které jsou způsobeny složitým a rozporuplným vývojem tohoto etnika v průběhu vývoje industriální společnosti a zejména obou totalitních režimů, jimiž naše společnost prošla a je jimi dosud poznamenána (Pavelčíková, 1998, s. 257).

2.2 Pohled do historie Romů na území České republiky

S nejstaršími dochovanými zprávami o Romech na území České republiky se setkáváme na počátku 15. století. V 16. století, za vlády Ferdinanda I., byli Romové pronásledováni a násilně vyháněni ze země na základě několika proticikánských mandátů, které vydal. Koncem 16. a v průběhu 17. století se pronásledování zmírnilo. Romové žili v Čechách téměř jako svobodní kočovníci. 1. polovina 18. století pak znamenala pro Romy pohybující se po českých zemích nejtěžší období jejich dosavadní evropské historie. Tři až čtyři generace Romů prožily celý svůj život jako psanci postavení mimo zákon. Konec pronásledování Romů přinesla až vláda Marie Terezie a Josefa II. Snahy o likvidaci Romů postupně přešly v pokusy o řízenou asimilaci (Gjuričová, 1999, s. 6-9).

Po roce 1918 u Romů přetrvávaly potíže se začleňováním do společnosti a zatím stále platily zákony a nařízení habsburské monarchie. Od počátku 20. let se můžeme setkat s peticemi venkovských obcí žádajícími zvláštní zákon upravující postavení Romů. Tak vznikl zákon č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech, jenž umožňoval provádět soupis Romů. Ti dostávali po zapsání namísto průkazu totožnosti cikánskou legitimaci. Usazeným Romům, kterým obce odmítly udělit domovské právo, byla taktéž přidělena cikánská legitimace. Romové spadali do evidence četnické pátrací ústředně v Praze a nesměli vstupovat do hlavního města a na některá území, mimo jiné i na území Velkého Brna. Tehdy bylo zákonem také umožňováno provádět asimilaci prostřednictvím odebírání dětí a jejich umístováním do výchovných ústavů, jenžto stát zrušil až v roce 1950. Ve 30. letech byl reakci na pronásledování v Německu státem zaznamenán větší pohyb skupin Romů na svém území a následně vydána vyhláška a oběžníky nařizující okamžité vyhoštění přistižených cizích Romů. Policejní ředitelství v Brně napočítalo v r. 1936 proti tzv. potulným cikánům celkem 138 zásahů. (VeryVision s.r.o., 2008, s. 10).

Za protektorátu Čechy a Morava došlo k prohloubení protiromských opatření. Od roku 1940 Romy nuceně usazovali v domovských nebo příkázaných obcích a ti se tak ocitli pod policejním dohledem. V roce 1942 vstoupilo v platnost vládní nařízení č. 89/42 Sb., o preventivním potírání zločinnosti, které bylo namířeno proti tzv. asociálním osobám. V případě Romů tak k uvalení vazby postačovalo nepovolené opuštění místa pobytu. Od jara 1942 začaly transporty Romů do koncentračního tábora Osvětim I. V červnu 1942 byl vydán pro protektorát výnos o boji s cikánským zlořádem a následně uskutečněn soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po „cikánském způsobu“ a byly zříze-

ny cikánské pracovní tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. V letech 1942-1945 bylo z Čech a Moravy deportováno do koncentračních táborů více než 5500 Romů. V protektorátních táborech jich zemřelo 583 a v koncentračním táboře v Osvětimi a v dalších koncentračních táborech asi 4500. Z původní romské populace přežilo asi 500 osob. Romská otázka byla v českých zemích „vyřešena“. Epidemie tyfu a hlad usmrtily stovky českých a moravských Romů ještě na protektorátním území. V cikánském táboře v Osvětimi pak byla převážná většina Romů z celé Evropy postupně vyvražděna. (VeryVision, s.r.o., 2008, s. 11; Gjuričová, 1999, s. 13).

Po roce 1950 se asimilačním tlakem tehdejší totalitní společnosti dostal tradiční model jejich hodnotové hierarchie do střetu s modelem životního způsobu, hodnotami a zákony majoritního společenství, do něhož vstoupili. Vše takzvaně „typicky cikánské“ v jejich způsobu života a kultuře, včetně užívání romského jazyka, prohlašovala za „brzdící je ve správném rozvoji“. To potom u další generace postupně vedlo k deformacím životních hodnot, ke ztrátě jazyka, příbuzenských a rodinných autorit (Gjuričová, 1999, s. 15).

Začátkem 90. let se situace v celé zemi začala razantně měnit ve všech sférách, a to především společenské, ekonomické nebo sociální. Romské etnikum tyto změny zasáhly velmi zásadním a ničivým způsobem, naprosto nepřipravené. Romové byli jako první propouštěni ze zaměstnání, což vedlo k obrovskému nárůstu nezaměstnanosti a totální závislosti na státních dávkách. (Gorniaková et al., 2003).

2.3 Současné důvody sociálního vyloučení Romů

Říčan (2000) vidí dvě hlavní příčiny současného upadání českých Romů v masové nezaměstnanosti Romů, kdy v komunistickém režimu bylo pro Romy vždy dost pracovních míst, dokonce je do zaměstnání nutil, současný absurdní systém sociálních dávek, který ve svém důsledku mnohé z nich trestá za to, že si najdou práci, jich učinila 70 % nezaměstnaných. Sociální kriminalita a obecný úpadek morálky jako následky jsou z velké míry zodpovědné za sociální a kulturní úpadek romské populace. Toto je mocný mechanismus podkopávající romskou identitu. Druhou hlavní příčinou je vliv audiovizuálních médií, kdy konzumace dekadentní zábavy nabízené kiny, televizními stanicemi oslabuje sociální kontakty v romských rodinách a komunitách a ničí romskou kulturu i jazyk: místo charakteristického sdílení zážitků a dalších interakcí během společenských činností, Romové sedí

vedle sebe a sledují obrazovku. Asimilační síla takového vlivu je nepřekonatelná. (Řičan, 2000, s. 27).

Podstatně hůře se na trhu práce uplatní lidé s nízkou kvalifikací, což se týká především Romů. V porovnání se situací majoritní společnosti mají daleko horší výchozí podmínky pro získání zaměstnání, nebo provozování samostatné výdělečné činnosti. Na druhé straně je tu i neochota majoritní společnosti tyto problémy systematicky řešit (Gorniaková et al., 2003).

Hirt s Jakoubkem (2006, s. 42) vysvětlují důvody sociálního vyloučení Romů tím, že pro většinu obyvatel sociálně vyloučených enkláv jsou hlavním, jediným a stálým příjmem sociální dávky. Díky státnímu systému sociální ochrany mají domácnosti nedosahující životního minima nárok na alespoň toto minimum od státu. Autoři (2006, s. 43) dále vysvětlují, že zákonodárce nepočítal s tím, že by se dávky staly trvalým zdrojem příjmu domácnosti, avšak stalo se tak. Už čtyřčlenná domácnost má životní minimum vyšší, než je možný čistý příjem z nekvalifikovaného zaměstnání jednoho z rodičů. Tudíž kvůli garantovanému příjmu ve výši životního minima se lidem v produktivním věku, jsou-li příslušníky početných domácností, z finančního hlediska nevyplatí mít pravidelné zaměstnání. Život bez zaměstnání je přitom jedním z hlavních rysů sociálně vyloučených a často přispívá k postupnému propadu do pastí chudoby. Zatímco v minulém režimu byli Romové nuceni a schopni udržet si pracovní místo, i když často na nejnižších pozicích, dnes je romská populace převážně dlouhodobě nezaměstnaná. Jako možnou strategii obživy Romové často volí tzv. práci na černo, zejména proto, že dosahují nízkého vzdělání a legální práce je proto špatně placená. Další možnou alternativou získání obživy je nelegální činnost, které se budou dále věnovat. Do konce osmdesátých let naprostá většina Romů pracovala, zaměstnání tehdy většině obyvatel zajišťoval socialistický stát. Situace se však radikálně změnila v důsledku ekonomické transformace v první polovině 90. let. Český průmysl tehdy jednak opožděně zareagoval na tehdy již ve vyspělých západních zemích dlouhotrvající trend úbytku nekvalifikovaných a málo kvalifikovaných míst, ale také se musel přizpůsobit poptávce na volném trhu. Velice často navíc jde o dlouhodobou či opakovanou nezaměstnanost. Pokud romští obyvatelé lokalit pracují, tak obsazují pouze marginální pozice na trhu práce. Jak již bylo řečeno, veřejnost se domnívá, že Romové pracovat nechtějí a pouze zneužívají sociální systém, proto také mají nejvyšší podporu opatření, která mají represivní charakter – změnit systém sociálních dávek, aby se každému více vyplatilo pracovat než

pobírat podporu, důsledně zařazovat příjemce dávek do veřejně prospěšných prací a přísněji postihovat práci načerno. (Gabal, 2008, s. 46).

2.3.1 Bydlení

Situaci bydlení sociálně slabých převážně romských rodin v ČR obce přehlíží nebo ji řeší neefektivně. Pro sociálně slabé rodiny města levnější sociální bydlení nemají a soukromí majitelé sociálně slabé především Romy do podnájmu nechtějí. Narůstá množství neplatičů, děti vyrůstají v provizoriu, v hygienicky špatných podmínkách a je ohrožen jejich zdravý vývoj. Státní příspěvek a doplatek na bydlení končí převážně v kapsách soukromých majitelů hygienicky i sociálně nevyhovujících bytů a ubytoven. Jelikož predátorské nájmy se v těchto zařízeních často blíží celkovému příjmu celé rodiny, roztáčí se další kola zadlužování. Obce tak sice naplňují právo lidí na střechu nad hlavou, avšak zcela neefektivně (www.srnm.cz).

Gabal uvádí, že vznik sociálně vyloučených romských lokalit úzce souvisí s postupnou koncentrací sociálně slabých romských rodin v místech s nízkým standardem bydlení. Tento proces často koresponduje s přechodem rodin od bydlení v nájmu na dobu neurčitou v obecním domě přes bydlení v nájmu na dobu určitou v obecním či soukromém bytu k bydlení v nestandardních podmínkách (v městských či komerčních ubytovnách, „holobytech“, azylových domech či v přeplněných bytech u příbuzných. Sociálně vyloučené lokality jsou často tvořeny méně kvalitními domy s malometrážními byty nižších kategorií, byty 1. kategorie jsou spíše výjimkou. Jedná se často o nedostatečně vybavené byty. Sociální zařízení se časté nachází na chodbě, někdy se o ně dělí několik domácností. Z důvodů problémů s placením za služby spojené s bydlením bývají domácnostem odpojovány přírůdky energií. Přes nízkou kvalitu a vybavenost jsou některé byty pronajímány za vysoké ceny. Rodiny tak často za malometrážní byt nebo jen jedinou místnost na ubytovně platí podstatně více, než jaká byla výše nájemného v jejich předchozím bytě. Mnoho domů v sociálně vyloučených lokalitách má vlhké zdivo, vyskytují se tam plísňe, jsou špatně vytopitelné atd. Tato skutečnost se vedle často rizikového životního stylu a zanedbávání zdravotní péče odráží v horším zdravotním stavu obyvatel lokalit. Byty jsou často obývány nepřiměřeně vysokým počtem osob vzhledem k velikosti bytu, a to ze dvou důvodů: v bytech rodičů zůstávají dospělá děti se svými nově založenými rodinami, které mají malou šanci získat vlastní bydlení, resp. Romové ubytovávají své příbuzné, kteří sami přišli o byt, popř. kteří se přistěhovali ze Slovenska. Mnohé domy jsou v nevyhovujícím technickém stavu, který se postupně dále zhoršuje (Gabal, 2006, s. 28-31).

2.3.2 Nezaměstnanost

Neplnohodnotné formy zaměstnání zpravidla nefungují jako dveře pootevřené ke stabilnějším a lépe odměňovaným formám práce. Deklasují naopak pracovní podmínky a odsuzují námezdní k trvalé nejistotě. Proto platí, že zatímco ještě v nedávné minulosti se mezi sociálně vyloučené dostávají ti, kdo z různých příčin nepracovali, dnes lze do této situace rychle dospět, i když člověk pracuje. Přístup k práci přestává být zaručeným lékem na chudobu. Nejdynamičtěji se šíří právě ty formy práce, které nezajišťují lidem ani ochranu před materiální chudobou (Keller, 2010, s. 170, 171).

V souvislosti s nezaměstnaností u Romů často hovoříme o dlouhodobé nezaměstnanosti a závislosti na sociálních dávkách. Toto spojení je jedním z důvodů negativního postoje vůči Romům ze strany většinové společnosti. A právě vysoká míra nezaměstnanosti sebou přináší několik problémů, se kterými se musejí potýkat nejen Romové. Strategiím začleňování sociálně vyloučených, zvláště pak Romů, byla v recentním období věnována řada studií, které se sice možnostmi vstupu na trh práce zabývají, avšak nenabízí ke stávajícímu stavu výhodnosti čirého přežívání sociálně vyloučených relevantní alternativy (Navrátil, Šimíková, 2003). Praktická využitelnost těchto dokumentů a studií k vytvoření návodu pro umisťování sociálně vyloučených Romů na trh práce je však bohužel minimální – bez výrazných legislativních změn si nelze představit uplatnění návrhů specifikace zaměstnanosti Romů v rámci státních zakázek apod. Vzhledem k početnému množství vypracovávaných strategií je jen velice málo věnováno kvalitativnímu a kvantitativnímu poznání možností omezování sociálního vyloučení především u Romů. Aplikace nových zákonných ustanovení o hmotné nouzi a životním minimu při mnohočetnosti romských domácností vede k dalšímu poklesu jejich životního standardu. Veškerá očekávání při inkluzi sociálně vyloučených jsou nasměrována k sociální práci, kdy sociální pracovníci jsou však postaveni před nespelnitelný úkol: zajistit důstojné životní podmínky pro ty, pro něž se práce nedostává, a mají toho dosáhnout uvnitř společnosti, ve které důstojnost životních podmínek je podmíněna právě přístupem k plnohodnotné práci. „*Sociální začlenění, jež se nemůže opřít o začlenění profesní, je odsouzeno k věčnému začleňování*“ (Keller, 2005, s. 123).

2.3.3 Kriminalita

V demokratických společnostech se za trestné činy považují vražda, znásilnění, krádeže, loupeže, útok na osobní svobodu, domácí násilí a celá řada činů, které vytvářejí oblasti

specifické kriminality, jako jsou krádeže automobilů, pašování, držení drog, obchodování s nimi apod. Evidence trestných činů zachycuje rozdíly podle věku, podle pohlaví, podle etnické příslušnosti a podle statusu v sociální a profesionální struktuře (Pecka, 2010, s. 174).

Kriminologická teorie ukazuje, že s určitými životními podmínkami a životními zkušenostmi na jedné straně a stupněm či směrem socializace osobnosti na straně druhé jsou asociovány i určité způsoby chování. Materiální i mravní bída, nedostatek vzdělání a výchovy, asociální vzory, hodnoty a normy a nedostatek pozitivních identifikačních možností, pocit vyždědění a nemožnosti ovlivnit vlastní osud, závislost na alkoholu či drogách, přetřhané rodinné vazby atp., to nachází kriminologie v anamnézách převážné části delikventů, bez ohledu na jejich etnicitu. Tragédie Romů pak spočívá v tom, že v podmínkách, jež socialitu plodí, žijí relativně častěji, takže se nelze divit, že též častěji vykazují asociální jednání. Je neoddiskutovatelným faktem, že Romové se každoročně podílejí na registrované delikvenci relativně větším podílem, než je tomu u majority. Na tomto faktu nezmění nic utajení statistik, jež o tomto faktu svědčí. Spíše naopak, lidé, kteří nekriticky ze všech deliktů a špatností viní Romy, se v prostředí nedostatku statistických údajů ohánějí svými odhady, čímž situaci nepravdivě vyhrocují (Večerka, 1999, s. 57, 58).

2.4 Vzdělání a volný čas

Volný čas romské dítě tráví velmi svobodně. Rodiče se intenzivně v této oblasti neangažují, velmi sporadicky se některé romské děti účastní školou nabízených kroužků stimulující učení, schopnosti, jejich nadání. Volný čas je tak v rukou ulice, kde dítě hledá naplnění časového prostoru a mnohdy naráží na okolnosti, které jeho osobnost formují nepříznivě. Ve škole vyučující očekávají, že rodiče budou nápomocní svým dětem při vypracovávání domácích úkolů, budou jim pomáhat a vést ke školním povinnostem. Ti jim však často nejsou schopni pomoci. Dětem ve škole chybí řád z domácího prostředí, reagují impulsivně, neuváženě, projevují se vysokou mírou nesamostatnosti. Některé děti jsou i přesto úspěšné, plné zvědavosti, snahy dozvědět se něco nového. Potřebují však neustálou motivaci, vedení, pochvalu. Rodiče komunikaci se školou udržují v případě, jsou-li subjektivně se školou a jejím působením spokojeni. Vyžaduje-li škola po rodičích aktivní výchovné působení u výchovně problémového žáka, komunikaci se školou často přeruší. Na druhém

stupni základní školy již někteří rodiče, nezvládají svou výchovnou roli, rezignují na rodičovskou roli úplně (Kaleja, 2010, s. 72, 73).

Gabal (2009) definuje mechanismy vzdělanostních nerovností objevujících se na straně romského žáka. Jedná se o méně rozvinutý kulturní kapitál, kdy škola od žáka očekává určité kulturní kompetence, kterými však romský žák plně nedisponuje. Méně jazykově stimulující prostředí souvisí s kulturním kapitálem rodiny, nejednotná jazyková kompetence žáky ve škole nijak nestimuluje, spíše naopak. Nižší podpora rodiny v oblasti vedení, motivace dítěte k adekvátnímu vzdělanostnímu růstu determinuje vzdělanostní aspirace dětí. Neexistence pozitivních pracovních vzorů je dalším faktorem při vývoji romského žáka, kdy je dítě v tomto směru ochuzeno a nedostávají se mu potřebné vzory týkající se uchopení práce jako hodnoty a jako prostředku k dosažení materiálního zajištění. Nižší materiální vybavení rodiny a horší materiální podmínky ve vyloučených lokalitách ovlivňuje potřeby, zájmy a hodnoty nejen romského žáka, ale členů celé komunity (Kaleja, 2010, s. 74 – 76).

Listina základních práv a svobod v čl. 25., odst. 2., písm. c) zaručuje občanům tvořícím národnostní nebo etnické menšiny rovněž právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních nebo etnických menšin. Koordinačním a poradním orgánem v otázkách národního školství je komise MŠMT ČR pro otázky národnostního školství, v níž je zastoupena mj. i romská národnost. Neuspokojivý současný stav romské populace, včetně její vzdělanostní úrovně, má nepříznivé důsledky v oblasti sociální, ekonomické i kulturní, prohlubuje skupinové a společenské rozpory a vyvolává značné problémy z hlediska národnostního porozumění. Jednou ze základních podmínek odstranění společenské nerovnosti Romů je změna přístupu školského systému, který je povinen akceptovat ve výchovně-vzdělávacím procesu přítomnost romských dětí s jejich etnickou, kulturní a sociální odlišností. Mimořádného významu nabývá odpovědnost školy za kvalitu výchovné složky vzdělávacího procesu s cílem připravit romské dítě k plnohodnotnému občanství a pozitivní emancipaci při současném úsilí o cílevědomou orientaci všech dětí k tolerantnímu soužití (Šotolová, 2011, s. 49, 50).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3 METODOLOGIE ŠETŘENÍ

3.1 Popis zvoleného šetření a jeho cíl

Tématem pro mé šetření byl život obyvatel v sociálně vyloučené brněnské lokalitě „Cejl“, jehož nejvíce sociálním vyloučením ohroženou skupinou jsou romští obyvatelé a nachází se zde i místo mého trvalého bydliště. I když již v této lokalitě bylo provedeno a vypracováno několik šetření, z nichž jsem si dovolila čerpat i pro účely této práce, dle mého názoru ani jeden výzkum dosud nepřinesl konkrétní informace o romských sociálně vyloučených rodinách. Proto jsem zvolila jako **cíl** svého výzkumu zjistit více konkrétně na vybraném vzorku životní podmínky romských obyvatel této sociálně vyloučené lokality z hlediska ekonomické a bytové situace, a zároveň zaznamenat způsob trávení volného času těchto občanů. Dále bych chtěla rozpoznat, jaké je zde povědomí o možnosti využití služeb terénních sociálních pracovníků soustřeďujících se na pomoc romským občanům při hledání zaměstnání, vyřizování exekucí apod.

Za tímto účelem jsem provedla kvalitativní výzkum. Kvalitativní výzkum nepracuje s čísly a statistikami, ale především se zajímá o život, chování a příběhy lidí, ale také o nové společenské jevy, chod organizací apod. (Strauss – Corbinová, 1999, s. 10).

Miroslav Disman (2002, s. 289) uvádí: „*Posláním kvalitativního výzkumu je porozumět lidem v sociálních situacích.*“

3.2 Okruhy témat

Stanovila jsem si určité kategorie tak, aby svým obsahem do zvoleného cíle šetření logicky zapadaly:

- Uspořádání domácností a jejich vztahy k obyvatelům lokality – zde se snažím poskládat obraz rodinných vazeb mikrosociálního prostředí a vazeb v rámci mezosociálního prostředí.
- Ekonomické zajištění rodin – zde uvádím konkrétní data příjmů jednotlivých rodin a zabývám se způsoby, kterými si rodiny zajišťují zdroje příjmů.
- Bytové podmínky a dopad procesu revitalizace centra města – zde uvádím konkrétní bytové podmínky rodin v rámci života v dané lokalitě a zabývám se možnými dopady revitalizace dané lokality.

- Vzdělání, způsob trávení volného času a kriminalita – zde se zabývám dosaženým vzděláním Romů, způsoby, jakými romští obyvatelé tráví volný čas a možnou souvislostí s kriminalitou v lokalitě.
- Využití služeb terénních sociálních pracovníků v lokalitě – zde zjišťuji povědomí sociálně vyloučených romských obyvatel o možnosti využití těchto služeb.

Jsem si samozřejmě vědoma toho, že tato témata neobsáhla komplexní mechanismy života obyvatel této sociálně vyloučené lokality. Je to spíše sonda do jejich života, avšak ochuzená tím, že všechny rozhovory a pozorování byly vedeny mimo domácnosti respondentů a tudíž chybí i pohled na život očima ostatních členů domácnosti, především romské mládeže, o životě kterých, jak bylo při rozhovorech zjištěno, nemají respondenti téměř žádné povědomí. S tímto handicapem jsem se snažila při zpracování výsledků šetření počítat.

3.3 Metoda sběru dat

Za základní techniku šetření jsem zvolila **polostrukturovaný rozhovor** s předem připraveným schématem, kdy jsem si na základě získaných teoretických poznatků z praktické části této práce předem vytvořila scénář s otázkami vztahujícími se k uvedenému oblastem, který mi umožnil připravit si kostru komunikace. Pořadí otázek a jejich formulaci jsem volně měnila a snažila se klást navazující, případně doplňující otázky. Zmíněná metoda polostrukturovaného rozhovoru se mi zdála vhodná zejména s ohledem na zjištění důležitých skutečností pro cíl tohoto výzkumu, kdy je důležité, aby rozhovor probíhal v určitých „mantinelech“ než jak je tomu při volně vedeném nebo narativním rozhovoru, ale zároveň musí nechat výzkumníkovi určitý prostor pro doplňující dotazy a podrobnější vyjádření respondentů, proto by také pro tuto práci nebyl vhodný plně strukturovaný rozhovor. Poté jsem pomocí **záměrného výběru** vyselektovala vzorek 8 obyvatel ve zkoumané lokalitě. Základním kritériem byl produktivní věk a bydlení v domácnosti skládající se z více členů. Podle předem stanoveného scénáře jsem s nimi vytvořila rozhovory, které jsem dále doplnila svým pozorováním. Zjištěné informace jsem potom porovnávala s výzkumy v této lokalitě již provedenými. Při všech rozhovorech jsem dodržovala etiku výzkumu, před každým rozhovorem jsem vysvětlila svůj výzkumný záměr a požádala dotyčné respondenty o souhlas s nahráváním na diktafon. Ujistila jsem je, že jejich výpověď bude anonymní, získaná data uvedu pod fiktivními jmény a že mohou rozhovor kdykoli přerušit a odejít. Určitě

mojí největší výhodou bylo, že u každého rozhovoru byl přítomen jim dobře známý člověk, ke kterému mají důvěru, ať už to byl vedoucí místní večerky nebo vedoucí komunitního centra romské organizace Drom. Zřejmě jsem si jejich důvěru získala i já, jelikož mě někteří zevrubně znají, ví, že se tu pohybuji, sdílím jejich prostředí.

Další důležitou technikou, kterou jsem se pro doplnění souvislostí rozhodla použít, byla metoda **nestandardizovaného pozorování**, pro niž je typický dost nízký až nulový stupeň formalizace. I výběr souboru pozorovaných objektů se odehrává až v průběhu pozorování a na základě rozhodování pozorovatele. V praxi často představuje předchozí fázi standardizovaného pozorování a v takovém případě je jeho cílem konkretizace parametrů pozorování a vytvoření hypotézy. (Reichel, 2009, s. 94). Toto jsem doplnila o informace získané záměrně vybranými drobnými **interview** se sousedy, majitelem místní večerky, vedoucí komunitního centra Drom a terénním sociálním pracovníkem romské organizace Drom.

3.4 Místo výzkumu

V prostředí uvedené sociálně vyloučené brněnské lokality „Cejl“ se nepřetržitě pohybuji od roku 1992, kdy jsem se sem v červenci nastěhovala, a od této doby se zdejšími obyvateli sdílím jejich prostředí. Díky tomu jsem navázala s řadou zdejších obyvatel osobní kontakt a získala možnost pohledu na každodenní životní realitu této lokality. Na pozorování a rozhovory pro účely této práce probíhalo v období března 2013 až ledna 2014. Během této doby jsem postupně zrealizovala šest rozhovorů v prostoru místní večerky na ulici Příční v době po skončení otevírací doby. Tyto rozhovory jsem poté doplnila o další dva v prostoru romského střediska Drom na ulici Bratislavská, a to v době po skončení komunitní skupiny. Délka rozhovorů se pohybovala mezi 40 až 60 minutami. Jsem přesvědčena o tom, že jsem zvolila pro respondenty dobře známé, vhodné a klidné prostředí, ke kterému mají důvěru.

3.5 Popis vybraného vzorku

Jak už jsem uvedla, analytickou jednotkou byl romský obyvatel, a to muž nebo žena v produktivním věku, žijící ve vícečlenné domácnosti v brněnské vyloučené lokalitě „Cejl“ a okolí. Výběr osmi respondentů jsem provedla ve spolupráci s místním provozovatelem obchodu na ulici Příční a další dva respondenty jsem oslovila na doporučení koordinátorky

komunitního centra romské organizace Drom. Tito lidé mi také pomohli respondenty kontaktovat a byli přítomni všem rozhovorům. Při vymezení vzorku jsem použila stratifikovaného **záměrného výběru**, který zhruba odpovídal mé představě o produktivním věku obyvatel, možnostem jejich příjmů a podle jejich sociálního statusu. Mimo těchto respondentů jsem oslovila i několik dalších obyvatel pro upřesnění informací a doplnění mé představy o zkoumaných tématech. Rozhovor mi poskytlo 7 žen a 1 muž, všichni žijí v sociálně vyloučené lokalitě „Cejl“. Protože v této lokalitě žijí kromě majority vedle sebe dvě romské etnicity, je vhodné pro úplnou představu o vybraném vzorku respondentů na tomto místě upřesnit, že všichni tito Romové jsou Rumungři, nikdo z nich není Olach, neboť si myslím, že Olaši díky svým tradicím, kultuře a pospolitosti nejsou sociálním vyloučením natolik ohroženi.

IVETA – 51 let, vdaná, matka 6 dětí (25, 23, 22, 21, 20, 19), nedokončené základní vzdělání, nezaměstnaná, momentálně žije ve společné domácnosti s manželem (53), třemi dětmi a jejich rodinami, počet členů domácnosti 12. Nejstarší syn je ve vězení za krádeže, ostatní děti s rodinami k nim pravidelně dojíždí, mimo jednoho zete nemá žádný z členů domácnosti práci, mužská část rodiny si sezónně přivydělává „na černo“, žádný z nich nemá vyšší vzdělání než dokončenou základní školu. Vlastní auto, většina rodiny kouří.

PETRA – 46 let, rozvedená, matka 3 dětí (28, 20, 18), nedokončené základní vzdělání, nezaměstnaná, momentálně žije ve společné domácnosti s druhem ze Slovenska, dvěma dospělými syny a dcerou s manželem a dětmi (7, 8, 9), počet členů domácnosti 9. Ani jeden z rodiny nepracuje, většina rodiny si přivydělává „na černo“, Petra jako uklízečka nebo prodavačka, druh a zeť pomocnými pracemi na stavbě nebo jako kopáči, synové nedělají nic. Všichni mají jen základní vzdělání, děti Petry se šli učit řemeslu, ale nikdo z nich učiliště nedokončil. Vlastní auto, jednou týdně jezdí na návštěvu k příbuzným na Slovensko.

ILONA – 48 let, vdova, matka 5 dětí (22, 17, 14, 9 a 5), základní vzdělání, nezaměstnaná, momentálně žije ve společné domácnosti s druhem (50) ze Slovenska a čtyřmi nezletilými dětmi, počet členů domácnosti 6. Nejstarší syn žije s rodinou jinde, ostatní děti navštěvují ZŠ Stará, druhý syn (17) se však chytl „party“, zúčastňuje se s nimi „vykrádaček“ a začal „fetovat“, již dvakrát propadl a do školy moc nechodí. Ostatní děti (3 dcery) zatím toto chování nevykazují. Druh pracuje jako řidič, ale je alkoholik a všechno propije.

JOSEF – 50 let, ženatý, otec 2 dětí, vzdělání střední - zedník, vlastní ŽL na pomocné stavební práce, momentálně žije ve společné domácnosti s manželkou (47), dcerou (20), tchá-

nem (74) a tchyní (75), počet členů domácnosti 5. Manželka nepracuje, stará se o rodiče, kteří oba pobírají starobní důchod. Mají dokončené základní vzdělání. Dcera studuje, je vyučená kadeřnicí a dodělává si kuchařský kurz. Druhá dcera (27) je vdaná a s manželem třemi dětmi je často navštěvují. Pravidelně je také navštěvují dva bratři manželky s rodinami. Vlastní auto.

VĚRA – 55 let, vdova, matka 2 dcer (35 a 32), základní vzdělání, invalidní důchodkyně, momentálně žije ve společné domácnosti s druhem (58) ze Slovenska a mladší dcerou s manželem a třemi dětmi (12, 11 a 1 rok), počet členů domácnosti 7. Všichni mají pouze základní vzdělání. Nikdo nepracuje, manžel dcery se živí jako dealer drog, dcera brala drogy a starost o děti přešla na Věru. Tato patologie v rodině se projevila na chování dětí – chlapců, kouří, provádí drobné krádeže. Druh je tu nelegálně, Věra ho živí ze svého důchodu. Všichni kouří. Vlastní auto.

AGÁTA – 35 let, vdaná, matka 3 dětí (9, 8 a 3), základní vzdělání, mateřská dovolená, žije ve společné domácnosti s manželem (35) a třemi nezletilými dětmi, počet členů domácnosti 5. Dcera Věry, nestýkají se. Oba mají základní vzdělání. Manžel nepracuje, živil se prodejem věcí z krádeží, nyní si vyřizuje invalidní důchod, zbyli ho Olaši, dlužil jim za „fet“. Občas jí vypomáhá kamarádka formou oblečení a jídla pro děti.

HANA – 50 let, vdaná, matka 1 dcery (25), základní vzdělání, invalidní důchodkyně, žije ve společné domácnosti s manželem (52), dcerou, jejím manželem (27) a dítětem (3), čekají dvojčata. Počet členů domácnosti 5. Vzájemně se navštěvují s rodinou na Slovensku. Celá rodina má základní vzdělání. Nikdo nemá stálé zaměstnání. Manžel se živí lichvou, zeť si přivydělává na stavbách „na černo“. Vlastní auto. Téměř všichni kouří.

MARIE – 45 let, patří k místní majoritě, za Roma (48) se vdala, mají spolu 3 děvčata (21, 19, 15), vzdělání střední – prodavačka, nezaměstnaná, žije ve společné domácnosti s manželem a třemi dětmi, počet členů domácnosti 5. Naposledy pracovala před rokem jako prodavačka, nyní nemůže práci sehnat, manžel má ŽL na stavební pomocné práce a domlouvá u stavebních firem práci ostatním Romům a bere si za to od nich provize. S manželovým příjmem se nedá počítat, protože je utratí za své potřeby, hraje automaty, kouří, vlastní auto a počítač. Chodí za jinými ženami, nyní čeká dítě s jinou ženou. Marie je vyučená prodavačka, manžel má základní vzdělání, ale i přesto si vyřídil ŽL. Nejstarší dcera je také vyučená prodavačka, prostřední dcera studuje Střední hotelovou školu, letos bude maturovat a nejmladší dcera vychází ZŠ, podávala si přihlášky na zdravotní a pedagogickou střední školu.

4 MÍSTNÍ KONTEXT

4.1 Město Brno z pohledu sociálního vyloučení

Město Brno je druhým největším městem v České republice, je administrativním, kulturním a správním střediskem Jihomoravského kraje. Strategická poloha města se již v minulých staletích podílela na rozvoji průmyslu i infrastruktury. Město patří k nejstarším střediskům průmyslu v Evropě. O úspěšné průmyslové minulosti vypovídají mj. plochy znehodnocených areálů na dnes komerčně hodnotných místech, které do velké míry kopírují polohu sociálně vyloučených lokalit. Jihomoravský kraj, jehož centrem je právě Brno, představuje hned po Praze druhý ekonomicky nejprogressivnější kraj ČR a podle současných prognóz bude v budoucnosti patřit k nejnovativnějším regionům v EU (Kašparová et al, 2006, s. 22).

Z celkového počtu 193 620 ekonomicky aktivních obyvatel dosáhla v roce 2013 míra nezaměstnanosti 8,73 % (www.czso.cz).

Gabalova zpráva (Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, 2006) uvádí počet brněnských vyloučených Romů něco mezi 8% - 15% z celkového odhadovaného počtu. Odhady Romů žijících v současné době ve městě se liší. Jsou stanovovány v rozmezí 15 000–20 000 osob, z toho se počty sociálně vyloučených pohybují v rozmezí 5 000–12 000 osob. Z analýzy „Identifikace sociálně vyloučených lokalit a zpracování jejich mapy ve městě Brně“ (VeryVision s.r.o., 2008) však vyplývá, že se počet sociálně vyloučených osob či osob v riziku sociálního vyloučení pohybuje kolem 9 000 osob, a z toho je sociálně vyloučených Romů kolem 7 000 osob. Na rozdíl od „Gabalovy zprávy“, analýza VeryVision s.r.o. identifikovala v Brně celkem 10 sociálně vyloučených lokalit. Analýza také zdůrazňuje, že se uvedené lokality neustále utváří a jako takové nejsou jednou provždy dané, v čase se mění a měnit i nadále budou. V této práci se přikláníme ke zjištěným faktům v analýze VeryVision s.r.o. z důvodu podrobnějšího a novějšího zpracování.

Není jednoduché určit atributy, které danou lokalitu určují jako vyloučenou, stejně tak i stanovit jejich hranice. Dané lokality také nejsou obydleny pouze romskou komunitou. Sociální exkluze je v Brně tedy viditelná pouze v rámci několika ulic a koncentruje se do

několika oblastí, které k sobě mají prostorově blízko. Brněnským specifikem je, že tato místa se nalézají v blízkosti centra města a občanské vybavenosti a dalších sociálních struktur, takže se může zdát, že je nelze označit za sociálně vyloučená. Výskyt společenské a občanské aktivity je sice viditelný, ale na druhou stranu se kolem těchto oblastí objevují znaky velmi nízké kvality bydlení, izolace některých domů od okolí, zanedbání okolí domů, přítomnost chudoby, nevyhovující hygienické podmínky života, transformace škol na pouze romské školy, nadměrný výskyt heren a zastaváren a zvýšené zabezpečení budov.

Zjištěných deset sociálně vyloučených lokalit je rozlišeno podle rozsahu, tj. počtu sociálně vyloučených osob, do dvou kategorií: většího rozsahu (stovky až tisíce osob) a menšího rozsahu (desítky až stovky osob). Tyto oblasti se nachází na území celkem pěti městských částí. Nejvíce zasahují teritorium Brna - Sever a Brna - Střed, dále také Brna - Jih, Brna - Židenic a Brna - Králova Pole:

1. Sociálně vyloučená lokalita Zábrdovice I. - „Cejl“, spadající pod územní části Brno – sever a Brno – střed, jedná se o ulice Cejl, Bratislavská, Francouzská, Spolková, Příční, Stará, Hvězdová, Přádlácká, Körnerova, Soudní a Milady Horákové.
2. Sociálně vyloučená lokalita Husovice, spadající pod územní část Brno – Sever, jedná se o ulice Vranovská, Mostecká, Dukelská třída, Hálkova, Nováčkova, Dačického, Rotalova, nám. Republiky, Lieberzeitova a Jana Svobody.
3. Sociálně vyloučená lokalita Zábrdovice II., spadající pod územní část Brno – Střed, jedná se o ulice Vlhká, Špitálka, Plynárenská, Stavební, Podnásepní a Křenová.
4. Sociálně vyloučená lokalita Trnitá, spadající pod územní části Brno – Střed a Brno-Jih, jedná se o ulice Štěpánská, Cyrilská, Rumiště, Masná, Koželužská, Mlýnská, Přízova, Dornych, Zvonařka, Plotní, Konopná a Rosická.
5. Sociálně vyloučená lokalita Staré Brno, spadající pod územní část Brno – Střed, jedná se o ulice Leitnerova, Hybešova, Václavská, Anenská, Kopečná a Křídlovická.
6. Lokalita Ubytovna Kuncové, spadající pod územní část Brno – Židenice, ulice Markéty Kuncové.
7. Lokalita Kuldova a Krokova, spadající pod územní část Brno – Židenice, ulice Kuldova, Krokova a Šámalova.
8. Lokalita Životského, spadající pod územní část Brno – Židenice, ulice Životského.
9. Lokalita Staňkova a Lidická, spadající pod územní část Brno - Královo Pole a Brno – Střed, ulice Staňkova a Lidická.

10. Lokalita Křižíkova, spadající pod územní část Brno - Královo Pole, ulice Křižíkova (VeryVision s.r.o., 2008, s. 34 – 36).

Výzkumné šetření této práce je zaměřeno na sociálně vyloučenou lokalitu Brno „Cejl“, spadající pod městskou část Brno - střed.

4.2 Sociálně vyloučená lokalita „Cejl“

Lokalitu „Cejl“ tvoří ulice Cejl, Bratislavská, Francouzská, Spolková, Příční, Stará, Hvězdová, Přádlácká, Körnerova, Soudní a Milady Horákové. Zasažuje do dvou městských částí: Brna - Střed a Brna - Sever. Pro tuto oblast se vžilo označení „brněnský Bronx“, zřejmě i proto, že je zde celodenně viditelný větší počet Romů, jak postává ve skupinkách na dvou hlavních ulicích této lokality, Cejlu a Bratislavské, jsou hluční, dělají okolo sebe nepořádek a majoritní obyvatelé Brna se bojí projít okolo.

4.2.1 Historie

Část lokality vznikla v roce 1788 jako předměstí Brna a bylo nazváno na počest Josefa II. jménem Josefov. Cesta ohraničující zahradu na východní straně a vedoucí na Dolní Cejl je dnešní Starou ulicí – tvořila hranici Josefova a Horního Cejlu. Na ploše Josefova byla vytyčena jednak západovýchodní ulice, nynější Bratislavská, která jako polní cesta existovala již roku 1784. Vycházela od III. bastionu barokního opevnění, překračovala Ponávku a pokračovala pak do budoucího Horního Cejlu. Zcela nově naopak vznikla severojižní ulice (Příční) od východního cípu bývalého Huttnerova rybníka na dnešní Bratislavskou. Josefov v soudobém kontextu předměstí, tvořených téměř výhradně oboustrannou zástavbou jediné ulice, byl tímto uspořádáním zcela výjimečný. Zástavba všech ulic byla od počátku souvislá. V Příční a Staré ulici šlo o vesměs přízemní domky, v Bratislavské ulici byly záhy budovány velké pavlačové domy. Roku 1825 již Josefov spolu s Horním a Dolním Cejlem a Zábrdovicemi tvořil jedno velké severovýchodní předměstí Brna. Vzniklo zde několik větších dílen na výrobu textilního zboží. Po polovině 19. století měla největší význam továrna firmy Jakub Hecht a syn, vyrábějící látky na kalhoty. Domy zde vlastnili především řemeslníci a živnostníci, u nichž v nájmu bydlelo mnoho dělnických rodin. Za 2. světové války byla zničena převážná část domů při ulici Příkop a rovněž na jižní straně nejzápadnější části Bratislavské ulice. Nynější zástavba Josefova pochází převážně z konce

19. a I. třetiny 20. století a tvoří jí činžovní a pavlačové domy (Kuča, 2000, s. 374, 375). Do těchto domů, které zůstaly volné po vysídleném židovském a německém obyvatelstvu a poničené válkou a rabováním, se pak od počátku 50. let usazovali do již tehdy nevyhovujících podmínek přistěhovavší Romové ze Slovenska, a to v několika migračních vlnách podle vládou nařízeného rozptylu. Osídlování probíhalo i v průběhu dalších desetiletí, kdy se zde usedlá střední třída stěhovala z těchto ulic do mnohem atraktivnějších sídlišť.

V 90. letech se pak příliv Romů do Brna stále evidentněji koncentruje zejména v prostoru těchto ulic a dostal nálepku „brněnského Bronxu“. Na některých místech se objevují symptomy chudoby, nezaměstnanosti, nevyhovujícího bydlení, závislosti na sociálních podporech, delikvence, destabilizace rodin, výskytu návykových látek, hráčské závislosti a životních způsobů vzdálených těm majoritním. Toto vše kontrastuje s dynamicky se rozvíjejícím okolím. Označení „Bronx“ poukazuje na vnímání vzniklého fyzického a sociálního prostoru jako nevyhovujícího, nebezpečného, anomického, který obývají občané vesměs „nepřizpůsobiví“ či „potřební“, podléhající sociální patologii. Označení je tak působivé, že ho za své přijali i mnozí obyvatelé této lokality a identifikovali se s ním. Zmíněný prostor poukazuje na výskyt vážných sociálních problémů (VeryVision s.r.o., 2008, s. 13).

4.2.2 Demografické poměry

Gabalova zpráva odhaduje celkový počet sociálně vyloučených obyvatel lokality na 3 001–5 000 osob, podíl Romů na celkovém počtu obyvatel uvádí 40% – 50%, míru nezaměstnanosti 90% a odhad věkové struktury osob do 15 let 50%, od 16 do 60 let 40% a nad 61 let 10%. Podle analýzy „Identifikace sociálně vyloučených lokalit ve městě Brně“ bylo zjištěno dotazováním v lokalitě, že žije v sociálně vyloučené lokalitě Brno – Cejl přibližně 3 000 Romů, míru nezaměstnanosti odhaduje na 80 % a věkovou strukturu osob 0–14 let 27%, 15–65 let 72% a 65 a více let pouze 1% obyvatel.

4.2.3 Bydlení a urbanistické změny

Lokalita patří v Brně k nejznámějším, nachází se v blízkosti centra, charakterizují ji staré činžovní domy rozprostřené po několika ulicích, ve kterých jsou byty různých velikostí, většinou 3. a 4. kategorie, dnes však je jich větší část revitalizována a častější jsou již byty 1. kategorie. Procesy revitalizace a gentrifikace města lze nyní sledovat na každém kroku

v důsledku probíhající regenerace bytových domů. Nápadná je postupná proměna lokality, některé domy se mění na hotely, jiné na obchodní centra. Na podzim roku 2008 Zastupitelstvo města Brna odsouhlasilo Integrovaný plán rozvoje města Brna v problémové obytné zóně, do kterého začlenilo mj. i změny v lokalitě postižené sociálním vyloučením „Cejl“, a určilo především ty domy, ve kterých žijí romští obyvatelé, k opravám. Některé domy jsou vystěhovány a původní romští obyvatelé se tam již nevrátí, některé domy se pouze opravují. Faktem však zůstává, že od doby započetí revitalizace města bylo z místní lokality mým odhadem vystěhováno asi 600 romských rodin, převážně těch, kteří neplatili nájemné. V současné době jsou již vystěhovány takovéto domy na ulici Milady Horákové, Francouzské, Příční, Bratislavské i Cejlu. Jednotlivé rodiny se s tímto procesem vypořádali po svém, někteří si našli sami bydlení v některém z opravených domů ve stejné lokalitě, ale dále od centra, někteří šli na ubytovnu na ulici Cejl, ostatní vyčkali na exekuční vystěhování do náhradního ubytování.

Je zde bytový dům s holobyty a několik ubytoven. Vlastníky domů jsou obec a jiné soukromé osoby a firmy. Některé domy od města odkoupili soukromí majitelé. Tito se následně snaží byty v získaném objektu uvolnit, zrekonstruovat a výhodně pronajmout. Většina Romů žijících v soukromých domech nemá nájemní smlouvy. V městských bytech mají smlouvu většinou na dobu neurčitou. Jedná se o lokalitu, kde žijí vícegenerační rodiny již desítky let, ale jsou tu i nově přistěhované rodiny (z vlastního či cizího rozhodnutí). Lokalitu obývají nejen „Romové“, avšak i jiné etnické skupiny, např. Vietnamci, Ukrajinci, Arménci apod. V posledních letech se přistěhovalo i hodně studentů, kteří zde využívají možnosti výhodného pronájmu pokojů v opravených bytech.

V loňském roce se v Brně opět navyšovalo nájemné, vzhledem k sociálnímu dopadu těchto kroků byla všem nájemníkům pod správou městské části Brno-střed nabídnuta možnost postupného rozproštění tohoto navyšování. V roce 2015 bude navýšení nejvyšší částky, a to 96,- Kč/m² (Sázavský, 2014, s. 8). V nájemních domech, patřících soukromým osobám nebo firmám, dosáhla tato částka již nyní 112,- Kč/m², což je podle stanovení Ministerstva pro místní rozvoj ČR nejvyšší hranice za m², kterou lze v tomto pásmu po nájemnících požadovat. V městské části Brno-střed je asi šest stovek městských bytů, které nikdo nechce. Necelé tři stovky prázdných bytů se nachází v lokalitě „Cejl“, v ulicích Cejl, Francouzská či Bratislavská. Důvodem je právě vysoké nájemné. Romové nemají o takové byty

zájem vůbec. Aby totiž lidé mohli o nový byt žádat, nesmí z minula dlužit ani korunu na nájemném. I s rodinami se tak místní raději nastěhují na ubytovny, které jsou mnohem dražší. „*To, že lidé končí na ubytovnách, stojí nemalé peníze i stát, který na jednu takovou ubytovnu doplatí 400 tisíc korun měsíčně. Po novém roce má velká část brněnských ubytoven skončit, co budou tito lidé dělat pak, netuším,*“ dodává Dubská. Kromě toho, že se Brno - Střed nedaří stovky bytů pronajmout, potýká se i s celou řadou dlužníků z minulosti. V kase nyní chybí asi 110 milionů korun za nezaplacené nájemné. Od roku 2010 se však snaží radnice situaci řešit ve spolupráci s romskými organizacemi. „*Už po druhém nezaplaceném nájmu jsme schopni dlužníka oslovit a pomoci mu situaci řešit, aby o byt nepřišel,*“ popisuje Maria Pešáková pracující v programu Prevence zadlužení. Řešením by byly i sociální byty za nižší cenu. „*Žádný sociální byt tu bohužel není,*“ říká Milota z IQ Roma servis. Město tak sociálně slabým pomáhá jen těžko (Kyselová, 2013).

5 VÝSLEDKY ŠETŘENÍ

5.1 Uspořádání domácností a jejich vztahy k obyvatelům lokality

Tradiční ideálně typickou romskou rodinou v lokalitě Brno „Cejl“ je vícegenerační uskupení několika domácností, které obývají byty v zástavbě pavlačových domů starších dělnických předměstí a po sociokulturní i ekonomické stránce vytváří fakticky jednu velkodomácnost. Orientační rodinu tvoří domácnost rodičů ve věku 45 až 55 let, a dosud neprovdanými dětmi. Společně s nimi sdílí domácnost prokreační rodina dcery, která žije s manželem a malými dětmi, případně očekávají další dítě. Na tuto orientační rodinu jsou však přímo navázané prokreační domácnosti dalších dětí, které domácnost orientační prakticky denně navštěvují, i když sami žijí s druhy nebo manžely a dětmi v jiných bytových jednotkách, vzdálených i několik zastávek tramvají.

Všeobecně spočívá starost o domácnost, nákupy, úklid, finanční hospodaření, celkově o chod rodiny na matce, která rozděluje další úkoly mladším ženám v domácnosti. Dominantní postavení má otec rodiny, pokud otec chybí, supluje tuto roli druhý nejstarší mužský člen v domácnosti. Ženy nedokážou žít bez partnera, pokud se rozvedou nebo ovdoví, brzy si najdou přítele, byť se nachází v horší sociální situaci než ony: „*Asi rok mám přítele ze Slovenska, co manžel umřel, no hodně pije, ale co mám dělat, nemůžu s tolika děckama být sama.*“ (Ilona).

Děti vychovávají převážně jejich vlastní matky, pokud však na tuto roli nestačí, nahrazuje ji babička: „*Dcera brala drogy, na děcka uplně se vykašlala, tak jsem musela já se postarat. No ale už je dobrá.*“ (Věra). Romové jako rodiče praktikují především volný, nedirektivní styl výchovy (Říčan 1998, s. 45). I když mají jiné limity výchovy, zkoumané rodiny převážně plní svou socializačně-výchovnou funkci, ve dvou rodinách se projevuje vliv patologických závislostí rodičů a v případě rodiny Ilony je to nezvládnutí výchovy staršího syna (srov. Kaleja, 2010, s. 72).

Úzké rodinné vazby také zaručují nejstarším členům velkorodiny dožití v rodinném kruhu. Nikdo nezůstane opuštěn. Rom v domově důchodců je výjimkou (Říčan, 1998, s. 46). To se odráží jednak v tom, že se Romové dožívají oproti majoritě nízkého věku a jednak v tom, že rodina automaticky převezme starost o nemocného a dotyčný převážně umírá doma. Ze zkoumaných rodin se dvě z nich starají o své rodiče. O Hanu, která je po těžké operaci, se stará dcera a u Josefa se stará o své rodiče v důchodovém věku manželka. Její

rodiče se také jako jediní Romové ve zkoumané lokalitě dožili tak vysokého věku (74, 75 let).

Rodinné vztahy a vazby mezi členy domácnosti jsou hodnotami pro toto společenství sociálně a kulturně nejvýznamnější. Většina rodin se snaží stále udržovat soudržnost a vzájemně si pomáhat: „*No asi před pěti rokama dojeli k nám příbuzní ze Slovenska, tak tu s náma byli tak skoro půl roku, pak jeli zas dál do Anglie za Lacem.*“ (Hana). Avšak můžeme pozorovat i nulové vztahy mezi členy rodiny, kde napětí, hádky a konflikty zapříčinily rozpad těchto svazků: „*Já s matkou nemluví už víc jak pět let, radši bude žít takovýho příživníka, než koupit něco svejm vnučkám.*“ (Agáta).

Členové domácnosti získávají většinu nutných informací potřebných k přebírání, vytváření a udržování životních strategií v rámci vazeb velkorodin, natolik však saturují jejich společenské potřeby, že mimo nich mají minimum vazeb na okolí, natolik jsou silné. Pokud rodinné vazby chybí, ať již z důvodu jejich zprerthání nebo úmrtím rodičů, jsou nahrazeny užšími kamarádkými vazbami v rámci romské komunity. Tyto vazby také udržují v rámci příbuzenství do dalších svazků, kdy například synové Ivety mají za družky sestry z rodiny kamarádů, nebo dcery Věry si vzaly bratry sousedů.

V rámci sítě známých kontaktované domácnosti nemají přátele z jiných kruhů, nežli z romské komunity v Brně. Mezi bílými mají rodiny známé z vrstev obdobně situovaných, respektive z řad dlouhodobě nezaměstnaných, participujících na společném trhu práce na černo. Na rozdíl od majoritního obyvatelstva nedisponují kontakty či sítí známých. Disponují pouze silnými sociálními vazbami v rámci rodiny a slabé sociální vazby, které jsou pro praktický a flexibilitu vyžadující život mnohem důležitější, u nich téměř neexistují. (Steiner, 2005, s. 8).

Uzavírání manželství s bílým partnerem je považováno za prestižní záležitost (Mann, 1999, s. 91). V lokalitě „Cejl“ je možné pozorovat smíšená manželství Romek s muži z majoritní společnosti, pocházejí však opět ze stejného sociálního prostředí, respondentka Marie jako manželka muže Roma je spíše výjimkou. S ostatní romskou komunitou vychází bez problémů, jakoby vždycky byla Romka.

Romština je v českém prostředí stále více vytlačována jako mateřský jazyk a nahrazována nezvládnutou, pojmově chudou a špatně strukturovanou češtinou (Žlnayová in Řičan, 1998, s. 40). Ve zkoumaných rodinách se hovoří jak česky, tak romsky. Pouze v rodině Marie převládá český jazyk, Marie i její dcery hovoří s ostatní romskou komunitou pouze

česky. V ostatních rodinách se romština stále používá, bývá proložena češtinou, na ulici mívá dnes často funkci argotu (tajné řeči). „*Když se u mě potkají a nechtějí, abych slyšel, co si říkají, začnou mluvit romsky*“ (vedoucí v obchodě).

5.2 Ekonomické zajištění rodin

Velká část ekonomických vztahů se odehrává v rámci velkorodinného uskupení. Jedná se většinou o koloběh peněz, jakýsi nepřetržitý hotovostní tok mezi domácnostmi velkorodin. Peníze si dělí tak, že jednotlivé rodiny si nechávají svoje příjmy, společně se složí na doplatek na nájmu a ženy chodí nakupovat jídlo podle potřeby. Jakmile jim dojdou peníze, půjčí si po rodině a s další složenkou peníze vrací a tak stále dokola. Klíčové postavení pro hotovostní tok zaujímá domácnost matky, která je zdrojem a ohniskem údržby koloběhu peněz.

Domácnosti utrací měsíčně více než je jejich příjem. Ten je složený ze souboru sociálních dávek a výdělků z práce na černo, kdy převážná část rodin je závislá na sociálních dávkách a přívýdělek z práce na černo neberou jako pravidelný. „*Co on vydělá, s tím já nemůžu počítat, peníze mi dá málo, většinou to utratí sám.*“ (Marie). Chybějící část peněz je půjčena v rámci velkorodinné solidární sítě a vrácena a pak zase půjčena. Pokud je solidární síť solventní a řetězec půjčování není nenadálým výpadkem přerušen, míra pořizování zboží se stupňuje. V případě menší solventnosti klesá.

Ze zkoumaných rodin jsou všechny rodiny závislé na finanční pomoci od státu, pouze jedna rodina ne (viz tabulka), Josef má pravidelný měsíční příjem ze zaměstnání, ovšem na tom má podíl i fakt, rodiče pobírají poměrně slušný starobní důchod. Pravidelný měsíční příjem ze zaměstnání byl zjištěn pouze u tří zkoumaných rodin.

Tabulka 1: Příjmy rodin (údaje jsou upraveny kalkulačkou pro výpočet dávek MPSV)

Rodina	Sociální příspěvky	Příspěvek na bydlení	Důchod nebo mateřská	Příjmy ze zaměstnání	CELKEM	Práce na černo, šrot, lichva, prodej drog (nelze uvést jako pravidelný příjem)
Ivety	14.400	11.000	13.000	18.000	56.400	38.000
Petry	25.860	6.300	-	-	32.160	56.000
Ilony	14.000	-	11.800	8.000	33.800	-
Josefa	-	-	20.500	17.000	37.500	-
Věry	16.470	-	16.600	-	33.070	10.000
Agáty	12.420	-	3.800	-	16.220	-
Hany	14.180	8.300	6.900	-	29.380	30.000+lichva
Marie	12.400	5.500	-	-	17.900	20.000

Pro cílovou skupinu členů romských domácností jsou pracovní nabídky formou částečných úvazků, smluv o dílo či dohod o provedení práce málo atraktivní, mnohem výhodnější je výkon neregistrované práce na černo. Nabídka výdělečné činnosti pro nekvalifikovanou pracovní sílu v Brně je v poměru s jinými oblastmi v ČR bohatá a v posledních letech konstantní (srov. Zpráva ÚP za r. 2013, str. 5).

Muži si ponechávají většinu výdělků získaných z výdělečné činnosti – většinou z tzv. prací na černo, z různých fušek, nárazových prací pro kopáčské a stavební firmy a sběrem kového šrotu – pro vlastní potřebu investic jako cigarety, hospodská útrata, případně peníze slouží na větší rodinné výdaje, jako jsou křtiny apod. Byl zaznamenán také příjem z prodeje drog a lichvy s úrokem cca 20 %. Manžel jedné z respondentek také podniká. Vlastní ŽL na stavební pomocné práce, domlouvá u stavebních firem práci ostatním Romům a bere si za to od nich provize, avšak peníze dostává tzv. bokem, tedy nedaní žádný příjem.

Každodenní ekonomický život domácností respondentů je zacílen na uspokojování potřeb spojených se zajištěním výživy, bydlení a oblečení. V oblasti nákupu potravin se však objevuje nesoulad vzhledem k nízké příjmové situaci respondentů pořizováním drahých polotovarů a téměř denní kupování svačin pro děti. Také rozložení nákupů mívá různou intenzi-

tu, obvykle po obdržení sociálních dávek rodiny navštíví Interspar na ul. Cejl nakoupit dražší potraviny, převážně polotovary a další nákupy již provádí v menších obchodech a okolí nebo v místní večerce. Na rozdíl od většiny majoritních rodin, které dělají nákupy ve větším množství v akčních nabídkách a poté jen doplňují o drobné zásoby, utrácejí zkoumané rodiny poměrně velké částky peněz nárazově za malé množství jídla. U rodiny Agáty, která se nemůže spoléhat na rodinnou podporu, dělá nákup pouze základních potravin. Občas jí vypomůže kamarádka, která jim např. udělá nákup nebo koupí oblečení dětem.

Pouze u jedné rodiny byla zaznamenána půjčka, kterou splácí za televizi. Nikdo nezmínil zadlužení u lichvářů. Ostatní zkoumané rodiny mají převážně dluhy na nájemném a s ním spojených služeb. Avšak úhradu za elektřinu rodiny poctivě platí. „*No elektriku platit musíme, jinak bysme se na televizi dívat nemohli, to si hlídáme, aby nám to nevypli.*“ (Věra).

5.3 Bytové podmínky a dopad procesu revitalizace centra města

Lokalitu „Cejl“ převážně obývá pětičlenná domácnost žijící v činžovním domě v bytě 2+1 pavlačového typu, III. kategorie, jehož vlastníkem je město. Topí plynem ve vafkách a záchod mají na chodbě (viz tabulka).

Tabulka č. 2: Přehled velikosti a ceny (zaokrouhleno) bytů jednotlivých respondentů

Rodina	Počet osob	Velikost bytu	Kategorie	Cena bytu v Kč	Vlastník
Ivety	12	3+1	I.	17000 včetně služ.	SM
Petry	9	2+1	III.	7000+služby	Město
Ilony	6	1+1	I.	7000+služby	Město
Josefa	5	2+1	II.	7500+služby	Město
Věry	7	2+1	III.	7000+služby	Město
Agáty	5	2+1	III.	7000+služby	Město
Hany	5	2+1	III.	7000+služby	Město
Marie	5	2+1	III.	7000+služby	Město

Pouze tři domácnosti hradí pravidelně nájemné. Ostatní rodiny, které mají s pravidelnou úhradou nájemného potíže, dostávají upomínky o dluhu na nájemném, které však většinou nijak neřeší. Dvě rodiny již obdržely soudní příkaz k vystěhování z bytu, u jedné z nich čekají, jak to dopadne, a u druhé si hledají nové bydlení.

Bytová situace v uvedené lokalitě je nyní složitější, zejména z důvodu probíhající revitalizace centra města a v současnosti zde probíhá proces přestavby a proces gentrifikace. Město některé domy prodalo firmám a ty se vypořádali s nájemníky tím způsobem, že jim našli odpovídající bydlení jinde ve městě Brně nebo těm, kteří měli uhrazeny všechny výdaje spojené s bydlením, vyplatilo odpovídající částku jako odstupné. Takto bylo vystěhováno několik domů, mezi nimi byla i rodina Josefa, těm byl přidělen byt 3+1 I. kategorie na Josefské ulici v samém centru města, na podzim roku 2013 se museli vystěhovat. Nyní musí žádat o příspěvek na bydlení, jelikož nový nájem se pohybuje i se službami okolo 20.000,- Kč měsíčně.¹

Na ostatních dosud neopravených domech začal proces gentrifikace a město všechny tyto domy během tří let „vyčistilo“ od neplatičů nájemného, i když dlužili na nájemném třeba přes deset let. Takto byla vystěhována rodina Věry, která zatím stále čeká, jaké dostanou přidělené náhradní ubytování a také rodina Ivety, ti však na přidělení ubytování nečekali a sami se odstěhovali do nově opraveného domu na ul. Bratislavská, jsou však v nájmu u soukromého majitele a mají smlouvu na dobu určitou, kterou jim v případě, že neuhradí nájemné, majitel okamžitě zruší.

5.4 Vzdělání, způsob trávení volného času a kriminalita

Vzdělání je součástí přípravy do života a volný čas odpovídá vzdělanostní úrovni romských obyvatel. Romové cení vzdělání mnohem méně než majoritní obyvatelstvo. Škola je Romy chápána jako „bílá“, víceméně represivní instituce, mají k ní nedůvěru a ta se přenáší na dítě. Bez podpory rodičů nemá učitel romských dětí valnou naději na úspěch (Říčan, 1998, s. 109).

¹ Hovořila jsem s tchánem od Josefa potom, co se odstěhovali, občas zajde na nákup do místní večerky, spíše prohodit pár slov s místními a podívat se do míst, kde žil prakticky celý život.

Absolvováním základní školy kariéra Roma obvykle končí. Většina dětí počítá s tím, že půjde „na podporu“, část nastoupí do učebního oboru, jen menšina se však skutečně vyučí. Na střední školu nastoupí mizivá menšina, na vysokou jen „bílé vrány“ (Říčan, 1998, s. 115). To se odráží i na respondentech, kdy pouze Josef a Marie jsou vyučeni, čtyři mají dokončené základní vzdělání a dvě z nich dokonce základní školu nedochodili. V těch rodinách, kde je však alespoň jeden z rodičů vyučen, i další generace pokračuje po absolvování základní školy na střední odborné učiliště, dcera Josefa je vyučená a ještě si dodělává další kurz, dcery Marie dokonce studují jedna střední hotelovou školu a druhá pedagogickou školu. Můžeme se domnívat, že tento posun ve vzdělání je způsoben přenosem zájmu o studium z rodičů na děti. U Marie musíme však vzít v potaz také to, že pochází z majority, tudíž dcery hovoří pouze česky a jazyk pro ně, na rozdíl od smíšeně hovořících ostatních rodin, není handicapem při učení.

V prvních ročnících základní školy bývají romské děti vůči učitelům milé až přítulné, rády se učí. Přibližně v pátém ročníku však často dochází ke zlomu, který učitelé někdy nazývají „volání krve“, zhorší se prospěch, dítě začne být vzpurné, ztrácí zájem o školu (Říčan, 1998, s. 115). Toto se projevuje v rodině Ivety, kdy syn na druhém stupni polevil v učení, chytl se „party“, chodí za školu, začal „fetovat“. „*Co mu mám udělat, aby chodil do školy, dřív dostal po hubě, ale teď už mě přepere, ani druha neposlechne.*“ V rodině Věry vnuci také chodí za školu, většinu dne tráví na ulici. Zde se projevuje benevolentní styl výchovy zkoumaných rodin, kdy dítě je pánem svého času, dospělí se s ním neučí ani nehrají. U rodiny Věry na tom má však největší podíl užívání drog matky od dětí.

Užívání a rovněž distribuce návykových látek představuje pro brněnskou sociálně vyloučenou lokalitu významný problém. S drogovou závislostí jde ruku v ruce také trestná činnost, záškoláctví a další sociálně patologické jevy a chování. Romové muži se často ocitají v roli pachatelů, ale i obětí trestných činů jako jsou lichva, drogy, vykrádání bytů, aut či drobné krádeže v obchodech. Tato trestná činnost se tak stala běžnou součástí a téměř denním chlebem jejich života. S prodejem věcí, které pocházejí s krádeží, se lze setkat v zastavárnách, ale i přímo v bytech „zlodějů“, které se tak stávají distribučními místy. Manžel Agáty se před úrazem živil prodejem těchto věcí přímo z bytu, běžně nabízel i počítače. Zeť Věry se živí prodejem drog. Manžel Hany zase provozuje lichvu.

Volný čas romské dítě tráví velmi svobodně. Rodiče se intenzivně v této oblasti neangažují, velmi sporadicky se některé účastní školou nabízených kroužků. Volný čas je tak v rukou „ulice“ (Kaleja, 2010, s. 72). Většina dětí ze zkoumaných romských rodin tráví svůj volný čas doma a sledováním televize, který je běžným vybavením všech domácností, pouze rodina Marie vlastní počítač. Kroužky navštěvují pouze dcery od Marie, a to hned několik, např. taneční, jazykový a výtvarný. Patologické projevy byly zaznamenány ve dvou rodinách, syn Ilony tráví svůj volný čas s partou, „vykrádá byty“ a „fetuje“. Vnuci od Věry tráví svůj volný čas venku na ulici, hrají florbal nebo kopou do míče a přebíhají za plného provozu silnici. Bývají také viděni potulovat se po ulicích v centru, kde žádají kolemjdoucí o cigaretu nebo drobné. Občas v obchodě ukradnou drobné zboží. Domů se chodí pouze najíst a vyspat. Sama jsem byla svědkem toho, jak si v parku na náměstí 28. října mladší z vnuků Věry půjčil od matky s dítětem, kteří byli na dětském hřišti, kolo, že se projede, 2x objel hřiště a najednou byl pryč i s kolem. Napodobuje chování dospělých, pokřikuje na místní majoritu, a pokud vidí samotné děti např. u místního gymnázia, snaží se je slovně zastrašit a společně s bratrem okrást.

5.5 Využití služeb terénních sociálních pracovníků v lokalitě

V sociálně vyloučené lokalitě Brno „Cejl“ se vyskytuje poměrně rozlehlá síť organizací zaměřujících se na pomoc sociálně vyloučeným romským obyvatelům. Asi nejbližší je romská organizace Drom, která sídlí na ulici Bratislavská 41. Její terénní sociální pracovníci ale po lokalitě nechodí a nevyhledávají svoje klienty, toto dělali zpočátku zřízení romských organizací, nyní již čekají, kdo za nimi přijde. Za více než desetiletou činnost existuje mezi romskými obyvateli již všeobecné povědomí o tom, že v lokalitě existují organizace, kam se můžou obrátit o pomoc.

Avšak součástí životní strategie romských rodin je využívání především neformálních sociálních sítí k získávání žádoucích zdrojů. Tuto strategii zřejmě v mnoha případech preferují před jednáním s formálními institucemi (Dřimal, 2006, s. 74). Touto sítí je mezi členy zkoumaných rodin, převážně však žen, majitel místní večerky, který si získal jejich důvěru a pomáhá jim radou nebo doporučením řešit jejich problémy. Přitom on sám nepochází z místní lokality, zde pouze provozuje večerku, bydlí v části Brno – Vinohrady a přistěho-

val se do ČR z Bosny po válce mezi Bosnou a Hercegovinou. „*Chodila jsem se radit za vedoucím, když sem něco potřebovala.*“ (Věra).

Převážná část respondentů má povědomí o možnosti využití služeb terénních sociálních pracovníků. „*Ano, nejvíc znám Drom, chodím se sem teď radit často, pomáhají mi najít práci a vyřizovali se mnou sociálku, na co mám nárok. A holky sem chodí do kroužků. Je to dobrý, když se můžete na ně obrátit.*“ (Marie). Většinou se k nim obrací o pomoc s vyřizením invalidního důchodu a s dluhy na nájemném nebo u telefonních společností. „*Ano, chodím do Dromu, sem tam jejich klientem, pomáhají mi kvůli sociálním příspěvkům na oblečení, do školy a tak. Taký s důchodem jsem tam byla, jak mi umřel manžel. A s hledáním práce.*“ (Ilona). Specifický problém řešila rodina Josefa: „*Tchán se byl radit kvůli odškodnění z 2. světové války, ale to bylo už dávno, nepamatuju si, kde s tím chodil.*“ Vedoucí komunitního centra Drom tuto informaci upřesnila: „*Ano, chodívali k nám sem kvůli tomu klienti, odkazovali jsme je však do Muzea romské kultury, kde to s nimi řešili.*“ Pouze tři klienti nemají povědomí o možné sociální pomoci. Může to být způsobeno tím, že převážná část klientely Dromu žije v buď přímo v domě sídla organizace, nebo v jeho těsné blízkosti. Tím, že terénní sociální pracovníci svoje klienty nevyhledávají a pokud se o této službě romští obyvatelé vzdálenějších částí lokality nedozví ze svých sítí, tato informace se k nim nedostane.

V komunitním centru Dromu probíhají volnočasové aktivity pro děti i dospělé. Děti mají možnost doučování, sportovního kroužku, je zde i speciální pedagožka na hlídání dětí pro dospělé, kteří se zúčastní volnočasových aktivit jako je šicí dílna pro ženy nebo tvoření z PETlahví pro muže. Protože jsou však všechny aktivity romského střediska Drom omezeny finančními zdroji, které vyčleňuje částečně město, částečně Evropská unie a Úřad vlády ČR, je kapacita těchto aktivit značně omezena. Problém vidím v tom, že tyto aktivity využívají převážně stále stejní romští obyvatelé žijící buď přímo v domě, nebo nedaleko, pro všechny potřebné tedy není kapacita.

6 PROBLÉM SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ ROMŮ Z HLEDISKA MOŽNOSTÍ SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

6.1 Sociální pedagogika jako životní pomoc

Sociální pedagogika je teorií pomoci při socializaci vyskytnutých problémů, jejím cílem je změna jedince, rozšíření jeho kognitivních, emocionálních, psychomotorických kompetencí a též odstranění důvodů, ze kterých vyplývají, anebo které vyvolávají konflikty.

Sociální pedagogika je teorií pomoci při zvládání konfliktů vznikajících v průběhu socializace. Je třetí výchovná instituce, která je zřízená na celoživotní učení ve všech věkových kategoriích. Jejím cílem je ústavou a jinými zákonnými opatřeními zaručená změna jednotlivce ve prospěch jeho osobní kompetence. Její úlohy jsou preventivní a ofenzivní. Sociální pedagogika je teorií a praxí speciální výchovy.

Sociální pedagogika jako životní pomoc je pozitivní pedagogika, jejímž cílem je v systému komplexní starostlivosti poskytnout pomoc dětem, mládeži a dospělým v různých typech prostředí hledáním optimálních forem pomoci a kompenzováním nedostatků. Cílem je proměna lidí a společnosti prostřednictvím výchovy. Jde o proces výchovné starostlivosti, péče, ochrany směřující k integraci a stabilizaci osobnosti. Jde o integraci všech aspektů, které tvoří osobnost a stabilizaci člověka ve společnosti (Bakošová, 2008, s. 58)

Sociální pedagogika představuje aplikované odvětví pedagogiky zabývající se výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých. Tento vědní obor se „zaměřuje na každodennost života jedince, na zvládání životních situací bez ohledu na věk, akcentuje ochranu jedince před rizikovými vlivy a iniciuje takové změny v sociálním prostředí, které se snaží uvádět do souladu individuální potřeby a zájmy jedince s možnostmi společnosti.“ (Kraus, 2008, s. 46).

Sociální pedagogika má tedy dvě základní funkce: preventivní (profylaktickou) a terapeutickou (kompenzační). Úkolem sociální pedagogiky je tedy všechny znevýhodněné členy společnosti žijících nejen v sociálně vyloučených lokalitách naučit ovládat strategie pro zvládání těžších životních situací a učit je aktivní účasti a zapojení do společenského života. Jde o sociálně-výchovnou činnost. Ta klade důraz na sociální dovednosti, které umožňují a usnadňují život člověka ve společnosti. Jsou to dovednosti jako sociální komunikace, sociální adaptace, integrace, navazování kontaktů, získávání vhledu do mezilidských vzta-

hů apod. Sociální pedagogika proto může pomoci romským obyvatelům sociálně vyloučených lokalit ve všech směrech svého působení.

6.2 Možnosti uplatnění sociální pedagogiky při práci s Romy

Sociální pedagog může najít uplatnění například při různých formách poradenství, při hledání možností uplatnění a seberealizace lidí s handicapem či při organizování svépomocných skupin pro lidi s určitým typem znevýhodnění a pro jejich rodiny (Kraus, 2008, s. 50).

Sociální pedagog se může uplatnit jako specializovaný terapeut v rámci terénní sociální práce při práci s jednotlivými romskými rodinami a snažit se na ně působit sociálně-výchovnou činností. Proniknout však mezi příslušníky romského etnika nebývá však vůbec snadné. Kdyby se ale terénní sociální pracovník věnoval rodině jako celku a rodina by ho mezi sebe začlenila jako jejich neformální síť, mohl by tak romské rodiny dovést k mnoha pozitivním změnám. Pokud by se mu podařilo rozkrýt zaběhnutý systém života v rámci velkorodin a postupně s nimi pracoval komplexně na jejich začlenění do života v majoritní společnosti, může se to z dlouhodobého hlediska projevit na zkvalitnění života těchto rodin. Sociální pedagog je schopen působit na všechny členy rodiny, rodiče, mládež i děti, a to v oblasti finanční gramotnosti, udržení si práce a bydlení, v oblasti systému výchovy dětí a školních aktivit dětí, v zájmu o vzdělávání dospělých i dětí, při péči o volný čas. Sociální pedagog je v tomto ohledu plně kompetentní, jeho znalosti sahají i do právní oblasti, což může uplatnit při pomoci s dlužným nájemným, případně jednáním s úřady, v oblasti sociálně-patologických jevů, kde by však spíše měl být schopen klienta přesvědčit o pro něj nejvýhodnější specializované následné službě. Je to ovšem běh na dlouhou trať. Rodina je totiž systém. Pokud se v bytě netopí, nebo pokud rodina nemá peníze na jídlo, stane se pro rodiče potřeba vzdělání dětí v konečném důsledku okrajovou záležitostí.

Sociální pedagog se může prosadit i jako pomocník při vnímání multikulturní společnosti v ČR, vedoucí přípravné třídy pro děti ze sociálně slabších rodin k získání základních sociálních znalostí a dovedností k vyrovnání vzdělávacích šancí, může také navrhnout uplatnění přístupů afirmativních akcí v českém prostředí v rámci programů a aktivit vyrovnání šancí pro vznik multikulturní společnosti, orientovat aktivity vládních a nevládních institu-

cí na posilování kulturní identity Romů v kontextu multikulturní společnosti. Všichni bychom měli věnovat pozornost otázce zaměstnanosti romské populace, zejména ve vybraných lokalitách, řešení situace Romů je třeba koncipovat komplexně z hlediska vzájemného působení a spjatosti faktorů – výchova v rodině, zaměstnanost, školní výuka, regionální podmínky a prostředí (Večeřa, 1999, s. 60).

Sociální pedagog může však v ČR působit na romské obyvatele převážně pouze přes zde osvědčené typy sociálních služeb jako je sociální poradenství, služby sociální prevence (azylové domy, noclehárny, nízkoprahová denní centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy) a vzdělávací a výchovné programy, jejichž služby jsou pro Romy bezplatné. Aktivita většiny organizací mohou být realizovány zejména díky projektům financovaným z evropských fondů, dále pak díky spolupráci s nadacemi, nadačními fondy, příp. se státními institucemi (MPSV, MŠMT, Krajský úřad JMK, statutární město Brno-úřady městských částí apod.). Také Úřad vlády ČR zaměstnává několik terénních sociálních pracovníků, kteří se snaží působit v oblastech ohrožených sociálním vyloučením. Aby se však něco změnilo, bylo by zapotřebí dlouhodobého působení jednoho pracovníků v rámci jedné rodiny.

Vědomí, že příští generace budou s Romy – vzhledem k jejich početnímu růstu dokonce stále častěji – přicházet do kontaktu, by mělo mít vliv na to, jak o nich budeme se svými dětmi mluvit, jak je budeme učit o tomto problému uvažovat, jaké strategie jednání s Romy si budou vytvářet – a jak tvořivě dokážou jednou v dospělosti jako obecní radní, starostové, politikové na různých úrovních zařadit vzájemně prospěšné soužití. Důležitou rodičovskou lekcí multikulturní výchovy je učit své dítě diferencovat mezi romskými dětmi, podobně jako mezi dětmi neromskými. Budeme je varovat před bližšími kontakty se spolužáky, kteří lžou, nerespektují majetek druhých, mluví vulgárně atd. Zároveň je však budeme povzbuzovat k tomu, aby získávalo zkušenosti v jednání s romskými dětmi, aby neházelo všechny do jednoho pytle (Říčan, 2000, s. 124, 125).

6.3 Organizace a aktivity zaměřené na sociální pomoc v dané lokalitě

V rámci Brna je třeba se zmínit o některých zajímavých aktivitách na úrovni systémové integrace. Podílí se na nich místní instituce/státní správa a samospráva. V období 2002–2003 vznikla *Strategie sociální inkluze Romů v Brně*. Významný je taktéž proces komunit-

ního plánování. V roce 2012 byla městem schválena *Podpora komunitního plánování sociálních služeb města Brna do roku 2014*, která je souhrnem zjištěných potřeb a priorit jednotlivých cílových skupin – mezi nimi i skupiny označené jako „etnické menšiny“. Romské etnikum je nejpočetnější národnostní menšinou v Brně.

Magistrát města Brna zřídil pracovní skupinu pro integraci, která hledá a navrhuje vhodné integrační projekty rovněž pro sociálně vyloučené oblasti. Od roku 2010 také probíhá spolupráce mezi Magistrátem a romskými organizacemi v rámci programu Prevence zadlužení, kdy město již po druhém nezaplaceném nájmu dá vědět romským organizacím Drom nebo IQ Roma servis, ti dlužníka osloví a již jsou s nimi schopni situaci řešit, aby o byt nepřišel. Na tomto místě je vhodné si přiblížit alespoň některé z romských organizací působících v sociálně vyloučené brněnské lokalitě „Cejl“.

6.3.1 Muzeum romské kultury

Muzeum romské kultury je státní příspěvkovou organizací Ministerstva kultury ČR se sídlem na Bratislavské ulici č. 67. Muzeum bylo zřízeno v roce 1991 jako nevládní nezisková organizace. Na současnou adresu se přestěhovalo na konci roku 2000 a od roku 2005 se jeho právní status změnil na příspěvkovou organizaci. Muzeum romské kultury vybudovalo sbírkové fondy, dokumentující kulturu a dějiny Romů. Dnes spravuje fondy tradičních řemesel a profesí, typů obydlí, vybavení interiéru, oděvu a šperku, výtvarného umění, písemného materiálu, plakátů a pozvánek, audio, foto a videodokumentace, knihovnu a sebedokumentaci muzea. Fondy rozšiřuje terénním sběrem a dokumentací. Kromě stálé expozice nabízí muzeum široké veřejnosti celou škálu krátkodobých výstav. Dále pořádá řadu jiných veřejných akcí – přednášky, dny otevřených dveří, slavnostní křty knih a hudebních nosičů, videoprojekce a další. O své činnosti muzeum pravidelně podrobně informuje v ročence *Bulletin Muzea romské kultury*. Z výčtu aktivit můžeme vybrat např. přednášky na speciální témata z dějin a kultury Romů, návštěvy škol, diskuse o romské problematice, výuka romštiny, výstava *Romská socha*, beseda na téma: *Cejl a vystěhovávání Romů*, situace sociálně vyloučených na trhu s byty, tvořivé dílny pro veřejnost, programy pro školy, provozování Dětského muzejního volnočasového klubu, který se vedle činnosti kroužků věnuje péči o školní prospěch svých „klientů“ (doučování) atd. (VeryVision, s.r.o., 2008, s. 25-26).

6.3.2 Společenství Romů na Moravě

Středisko činnosti je v Brně na ulici Bratislavská č. 65a, kde sídlí ústředí organizace a pracuje řídicí tým. Mají pobočky v Hodoníně, Olomouci, Rýmařově, Šternberku, Pěččíně a Velké Kraši. Poskytují komplexní služby pro široké spektrum uživatelů. Současné stěžejní aktivity jsou **terénní sociální práce** s osobami sociálně vyloučenými či sociálním vyloučením ohroženými (poradenství a pomoc pro oblasti zaměstnanosti, bydlení, oddlužení, komunikace s úřady, vzdělávání), **práce s dětmi a mládeží** formou volnočasových kroužků (hudba, tanec, sport), doučování, kariérní poradenství pro mládež, prevence kriminality a drogových závislostí. Naší snahou je účastnicím se dětem každoročně dopřát zážitek letního tábora. Nedílnou součástí je i **podpora romské kultury**, pořádání festivalů Django Fest a Romani Gili, vydávání romsko-českého čtrnáctideníku Romano hangos, dále sportovní aktivity pro dospělé i děti, pořádání například každoročního mezinárodního fotbalového turnaje Přátelství v Hodoníně. Mezinárodní spolupráci udržují i na poli práce s mládeží, kdy se stávají pořadatelskou organizací pro účastníky mezinárodních výměn mládeže. Podporují tradiční romskou kulturu, ať již v kroužcích pro děti nebo akcemi, které lákají i širokou veřejnost - každoroční festivaly: od roku 2002 Django Fest a od roku 2008 Romani gili. Od roku 1999 vycházejí noviny Romano hangos. Činnost organizace má i mezinárodní charakter, zejména při spolupráci s německými, polskými a maďarskými romskými organizacemi a působením svého čestného předsedy je spojena i s romskou organizací v Bruselu (ERIO). Jelikož vedení organizace není nijak široké, je zapotřebí pracovní i osobní angažovanosti vedoucích jednotlivých poboček. Z různých důvodů v některých lokalitách přestali působit, původní vedoucí ztratil zájem a nedokázali v lokalitě podobně silnou osobnost (www.srnm.cz).

6.3.3 Romodrom, o.p.s.

Romodrom o.p.s. poskytuje sociální služby a nabízí vzdělávací programy lidem, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením, nebo se ocitli v nepříznivé životní situaci. Romodrom byl založen jako občanské sdružení v roce 2001 s cílem pomoci zejména lidem romského etnika, brzy však zjistili, že téma sociálního vyloučení je mnohem širším problémem a týká se čím dál větší skupiny obyvatel. Jejich cílem je pomoci těmto lidem hledat řešení v jejich nelehkých situacích a posilovat jejich kompetence při řízení svých osudů. Konkrétně se o to snaží v osmi krajích České republiky prostřednictvím terénních programů sociálních

služeb, sociální rehabilitací, odborným sociálním poradenstvím, nízkoprahovým zařízením pro děti a mládež a vzdělávacími programů. Zapojení jihomoravského týmu zajišťuje Společenství Romů na Moravě, v jehož prostorách pracovníci Romodromu také sídlí (Bratislavská 65a). Romodrom také organizuje kursy a semináře pro klienty, podílí se na organizování workshopů společně s jinými organizacemi. Program terénní sociální práce zahrnuje zprostředkování kontaktu s úřady, institucemi, odborníky, příp. doprovod klientů, jednání ve prospěch klienta, pomoc s administrativou, pomoc při začlenění na trhu práce, pomoc při řešení obtížných životních situací (rodina, děti, bydlení, exekuce, zadlužení apod). (www.romodrom.cz, VeryVision s.r.o., 2008, s. 28).

6.3.4 DROM, romské středisko

Drom, romské středisko je příspěvkovou organizací zřízenou statutárním městem Brno, městskou částí Brno-Sever a sídlí na ulici Bratislavská 41. Historie vzniku střediska sahá přibližně do roku 1989, jeho podoba však od té doby prošla řadou změn. Posláním střediska je zmírňovat rizika sociálního vyloučení, napomáhat zlepšení životní situace osob ohrožených sociálním vyloučením, podporovat jejich společenskou integraci. Přístup Dromu je poměrně komplexní, mezi jeho hlavní činnosti patří sociálně-právní poradenství a pomoc v obtížných životních situacích, vzdělávací, motivačně-stimulační a preventivní programy, organizování volnočasových, kulturních a sportovních aktivit.

Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež DROM poskytuje prostřednictvím sociálních služeb podporu dětem a mládeži z Brna, které jsou ohroženy sociálním vyloučením, a usiluje tím o zlepšování jejich životní situace. Strategickým cílem NZDM je dlouhodobě poskytovat kvalitní a odborné sociální služby cílové skupině. Hlavním dlouhodobým cílem je nabízet takové služby, které vycházejí z konkrétních potřeb klientů. Okruhem osob, jimž je sociální služba určena, jsou děti a mládež ve věku 6–20 let, které se nacházejí v nepříznivé sociální situaci. Klubovna je pro děti od 6 do 11 let, klub Brána pro mládež od 12 do 20 let. V nízkoprahovém centru nabízí sociální služby zaměřené převážně na pomoc v obtížných situacích: kontaktní práce, informační servis, poradenství, podporu v obtížných životních situacích, zprostředkování dalších služeb, kontakt s institucemi ve prospěch mladých lidí; aktivizační činnost: rozvíjení schopností a praktických dovedností prostřednictvím volnočasových, kulturních a sportovních aktivit v následujících dílnách a kroužcích: výtvarná, keramická a fotografická dílna; počítačový, hudební, a taneční kroužek, dále preventivní programy (promítání filmů, besedy) na téma sexualita, šikana, drogy, záškoláctví, krimina-

lita, apod. a vzdělávací a motivační programy – doučování a výukové programy. Všechny služby jsou poskytovány zdarma. Při poskytování služeb se řídí lidskými právy a právy dítěte. Uvedená práva jsou výsady uživatele služby ve vztahu k poskytování služby.

„Terénní programy“ romského střediska Drom pomáhají lidem, kteří se ocitli v nepříznivé sociální situaci, tak, aby netrpěli neznalostí svých práv a povinností a neznalostí dostupných služeb. Pracujeme s nimi na řešení jejich problematkové situace v místě, kde žijí, s důrazem na principy spolupráce a respektování jejich svobodné vůle. Hlavním cílem terénní sociální práce střediska Drom, poskytované v Brně, je zvyšovat znalosti a dovednosti u lidí, kteří využívají naše služby, tak, aby včas rozpoznali svoji problematkovou situaci a byli schopni ji samostatně řešit a předešli jejímu opakování. Zejména usilují o zvyšování zaměstnanosti a o doplňování nebo zvyšování kvalifikace uchazečů o zaměstnání; dosažení a udržení standardního bydlení a předcházení a snižování neúnosného zadlužování. Mezi základní pracovní metody terénních programů Dromu patří poradenství, pomoc s listinami, jednání v zájmu klienta a doprovod na úřad, do nového zaměstnání apod. Mezi další činnosti patří zaškolování a zaučování - pracovník klientovi poskytuje anebo zprostředkovává zaškolovací a zaučovací aktivity s cílem zvýšit klientovi znalosti a dovednosti (např. sepisování životopisu, vystupování při výběrovém řízení u zaměstnavatele atd.)

V rámci Policejní asistence v terénu působí dvě romské policejní asistentky pod vedením koordinátorky. Policejní asistentky poskytují řadu služeb (zprostředkování kontaktu aktérům trestné činnosti s úřady, Policií ČR, doprovod k výslechům, spolupráce se školami, s terénními pracovníky atd.). Podmínkou pro kvalitní poskytování této služby je pravidelný kontakt a spolupráce s Policií ČR. Veškeré aktivity v rámci služby policejní asistence by měly směřovat k navozování důvěry klientů v práci policie, k odbourávání stereotypů, předsudků i k propagaci služby policejní asistence zejména v rámci komunit. Mezi další významné aktivity Dromu patří možnost výkonu praxí, spolupráce s veřejnými institucemi a odborníky, organizace konferencí a poskytování vzdělávání (Vzdělávací program pro zdravotně sociální pracovníky v rámci celoživotního vzdělávání pracovníků, akreditovaný dvoustupňový vzdělávací program pro terénní soc. pracovníky).

Dále se Drom orientuje na sociální službu „Zdravotně sociální pomoc“, ta může být poskytnuta i osobám, kteří nejsou obyvateli sociálně vyloučené lokality, ale splňují ostatní podmínky. Cílem služby je, aby obyvatelé sociálně vyloučených lokalit získali informace o existujících veřejných službách zejména v oblasti péče o zdraví a naučili se tyto služby

samostatně využívat a pečovali o zdraví své a svých dětí (drom.cz, VeryVision s.r.o., 2008, s. 29-30).

Komunitní bydlení (Brno)

Realizátorem projektu, který finančně podpořilo Ministerstvo pro místní rozvoj a Magistrát města Brna v letech 1999–2003, bylo brněnské středisko Drom. „V jeho rámci byly vytipovány dva domy, které se nacházely v nejhorším stavu. Byla započata jejich rekonstrukce, na které spolupracovali obyvatelé domu většinou v rámci nekvalifikovaných pomocných prací. Jelikož se jednalo často o rodiny ilegálně nastěhované a o neplatiče nájemného, byla jejich práce pojímána jako práce na odpracování dluhu na nájemném. Po odpracování stanoveného počtu hodin a při aktivní účasti na projektu pak bylo bydlení rodin legalizováno na základě smlouvy na byt, která je uzavírána na 1 rok, automaticky je prodloužena u bezproblémových obyvatel. V případě neplacení nájemného nebo neplnění jiných důležitých povinností, je realitní kancelář oprávněna obyvatele vystěhovat. V domě na ul. Bratislavská 41, kde je zároveň sídlo organizace, je pozornost Dromu soustředěna zejména na posilování role domovní samosprávy“ (drom.cz). Z odhadovaného původního poměru 90 % neplatičů z 90. let je jich nyní pouze 20 % (Kašparová et al., 2008, s. 46).

6.3.5 IQ Roma servis, o. s.

Občanské sdružení IQ Roma servis vzniklo listopadu 1997. Sídlo má na ulici Vranovská 45. Do roku 2003 byla činnost IQ Roma servisu propojena s Drom, romským střediskem. Od roku 2003 se původní dobrovolná organizace začala měnit do dnešní podoby plně profesionální neziskové organizace. V prosinci 2008 sdružení otevřelo další pobočku v Břeclavi. Cílovou skupinou přímé práce jsou primárně sociálním vyloučením ohrožení Romové a Romky v nepříznivé životní situaci, kterou oni sami chtějí aktivně řešit a měnit. V případě potřeby a volné kapacity nabízí služby také dalším osobám potýkajícím se s uvedenými jevy bez ohledu na etnickou příslušnost. Služby přímé práce primárně realizují v rámci jihomoravského regionu. Koncepční práci, vzdělávání a vybrané kampaně probíhají v rámci celé ČR. Zaměřují se na podporu rodičovských kompetencí v péči o děti, s důrazem na kvalitní předškolní a základní vzdělávání inkluzivního typu, na pomoc pro lidi v nepříznivé sociální situaci (bydlení, zadluženost aj.), kteří hledají práci či právní ochranu, starší 15 let, jež na řešení aktivně spolupracují. Snaží se o podporu vzdělávacích a kariérních úspěchů a prevence a osobnostní rozvoj mladé romské generace. Pořádají

kampaně, školení a stáže pro veřejnost v Akademii Diversitas, která uděluje značku Ethnic friendly.

Z některých realizovaných projektů:

V r. 2013 vznikl projekt Brána ke vzdělání, který reaguje na nízkou úroveň vzdělání a vysokou míru nedokončování středních škol mezi nastupující romskou generací a obtíže sociálně ekonomického charakteru, se kterými se potýkají jejich rodiče. Svými aktivitami v lokalitách Jihomoravského kraje významně napomůže změně tohoto stavu. Je složen ze souboru provázaných aktivit, které ve svém celku komplexně zohledňují relevantní aspekty smysluplného a úspěšného zapojení se do vzdělávacího procesu a sociálně ekonomických vazeb zapojených klientů. Aktivity budou realizovat v rámci poskytování sociálních služeb terénní sociální práce a nízkoprahového zařízení pro děti a mládež, které má organizace registrovány. Primární cílovou skupinou jsou studenti základních škol, druhého stupně a jejich rodiče, obyvatelé Jihomoravského kraje, ohrožení nebo postižení aspekty sociálního vyloučení.

V rámci projektu Centrum integračních služeb Brno došlo k rekonstrukci objektu Vranovská 45, který byl občanskému sdružení IQ Roma servis bezplatně zapůjčen městem Brně na dobu sedmnácti let.

Projekt Centrum komunitní a terénní sociální práce zajišťuje finanční prostředky pro poskytování terénních programů sociálně znevýhodněným klientům/tkám převážně ze sociálně vyloučených romských komunit ve městě Brně a dalších obcích Jihomoravského kraje (Břeclav, Zastávka u Brna, Tišnov, Blansko, Veselí nad Moravou) (VeryVision, 2008, s. 30-31, iqromaservis.cz).

ZÁVĚR

Sociální exkluze neboli sociální vyloučení se s dnešním apelem na multikulturní globalizovanou společnost stává diskutovaným tématem ve stále větším množství odborných i studentských prací, koncepčních materiálech institucí veřejné správy, výzkumech, zprávách i v mediálních textech.

V případě České republiky jsou to většinou Romové, se kterými se pojí problematika sociálního vyloučení a života v lokalitách, ve kterých jsou nuceni pod tlakem vlastních dispozic i vnějších vlivů přežívat. Takové vyloučené společenství Romů může čítat pouze několik rodin či lidí, žijících v jednom větším nájemním domě, ale může také zabírat celou městskou čtvrť se stovkami obyvatel. Určitá sociálně vyloučená lokalita může být ve středu města nebo i úplně mimo obec, často vznik takovéto lokality určuje politika obcí, která se rozhodne vyčlenit nějakou oblast či dům vystěhováním tzv. neplatičů.

Většina Čechů žije tak, jak jejich okolí očekává podle všeobecně platných norem, avšak zdá se, že většina Romů žije s těmito normami v přímém rozporu. Existuje široce sdílená představa, že Romové v sociálně vyloučených lokalitách žijí tímto způsobem proto, že jsou Romové.

Ekonomická závislost na státu a sklon ke konfliktu se sociální normou jsou spíše typické pro chudé, kteří nemají možnost chudobě uniknout, zejména protože jim chybí vzdělání, kvalifikace a sociální a komunikační dovednosti. V podobně obtížných situacích, jako je ztráta zaměstnání nebo bydlení, se ocitají samozřejmě i Češi. To vyvolává otázku, proč oni v situaci sociálního vyloučení nekončí, proč právě specifická skupina chudých Romů potřebuje specifickou sociální službu?

Z šetření vyplynulo, že Rom se při snaze o zlepšení své situace setkává s nepoměrně většími překážkami ze strany majority, ať už úřadů, škol, zaměstnavatelů, ale i samotných spoluobčanů. Má obvykle nízké vzdělání a potíže s komunikací na úrovni, kterou majoritní okolí očekává. Oproti příslušníkům české majority pochází z jiné kultury (z hlediska majority se dá říci patologické), nemá rodinou a školou silněji vštípené postoje, které ho vedou k tomu, aby si poradil sám. Nedisponuje slabými sociálními kontakty, jako jsou známí

a známí známých, kteří se v životě postavili na vlastní nohy, a mohli by tak sloužit jako pro ně pozitivní příklad, je obklopen primárně rodinou a romskou komunitou. Současná dospívající mládež je vedena příkladem svých rodičů, kteří během devadesátých let poznali, že je možné se špatně, ale přece jen udržet na živu z dávek sociální ochrany a na tyto dávky se již samozřejmě spoléhají. Někdy se u nich jedná i o pocit, že jde o samozřejmou povinnost státu. Naproti tomu bylo zjištěno, že u těch rodin, kde se alespoň jeden z rodičů vyučil, se tento model přenáší i na další generaci a děti jsou již také vyučeni nebo navštěvují dokonce střední školu, mají zájem se vzdělávat. Z pohledu sociálního pedagoga je tedy důležité působit sociálně výchovnou činností na rodinu jako celek, nerozdělovat jednotlivé problémy jako jsou dluhy, bydlení, vzdělání, ale působit terénní sociální prací s každou rodinou komplexně.

V rámci revitalizace centra města Brna je důležité uvědomit si, že romští obyvatelé stávajících sociálně vyloučených lokalit se přesouvají do jeho jiných částí. Je nezbytné položit si otázku, zda mechanismy sociálního vyloučení dále putují s nimi, nebo jsou během této pouti eliminovány. Snažila jsem se zachytit, za jakých podmínek obyvatelé lokalitu opouštějí a popsala strategie ovlivňující jejich vystěhovávání. Bylo zjištěno, že romští obyvatelé ze sociálně vyloučené lokality Brno „Cejl“ se stěhují v rámci revitalizace města do různých částí Brna. Bylo by proto vhodné všechny vystěhované rodiny sledovat a v rámci projektu Prevence zadlužení, kdy město již po druhém nezaplaceném nájmu dá vědět romským organizacím Drom nebo IQ Roma servis, podchytit možné dluhy a začít s nimi situaci řešit tak, aby nepřišli o další bydlení.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Baršová, A., *Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice*. In: *Romové ve městě*, Praha: Socioklub, 2002.

Brož, M. – Kintlová, P. – Toušek, L. (2007): *Kdo drží černého Petra?* Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem, on-line text: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_83_1.pdf.

Council of the EU (2004): Joint Report by the Commission and the Council on social inclusion, on-line text: http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf.

ČERBA, O., 2004, Vnitřní struktura města, on-line text: <http://gis.zcu.cz/studium/dbg2/Materialy/html/ch06s02.html>

ČSÚ (2008): Sčítání lidu, domů a bytů 2001, on-line text: <http://www.czso.cz/sldb/sldb2001.nsf/tabx/CZ0000>.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 374 s. ISBN 80-246-0139-7

DROM, ROMSKÉ STŘEDISKO. *Aktuality. Terénní programy pro Brno*. [online]. Dostupné z: <http://www.drom.cz/cs/dromromskestredisko/aktuality/tsp-pro-brno>.

GABAL, I., *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. 2006, Gabal Analysis Consulting, Praha

GABAL, I., *Klíč k posílení integrační politiky obcí – sociální vyloučení Romů a česká společnost*. Praha: Otevřená společnost, 2008.

HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.). *“Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006, 414 s., ISBN: 80-86898-76-8

HORVÁTHOVÁ, J.: *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové noviny, 2002. 84s. ISBN 80-7106-615-X

JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L. *Romové a Cikáni - neznámí i známí* (eds.) Praha: Leda, 2008.

JAKOUBEK, M., *Romové – konec (ne)jednoho mýtu: tractatus culturo(mo)logicus*. Praha: BMSS-Start, 2004.

ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, s. r. o., 1998. ISBN 80-7178-250-5

KHAZAL, W., *Čas zkusit to jinak*. Brno: IQ Roma servis, 2008.

KAŠPAROVÁ, I., RIPKA, Š., JANKŮ, S., K. (ed.) *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice-Moravské lokality*. Praha: Rada vlády pro záležitost romské komunity, 2008. 374 s. ISBN 978-80-87041-56-7

KELLER, J., *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010 ISBN 978-80-7419-031-5

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN: 978-80-7367-383-3.

KYSELOVÁ, K., Zdroj: http://brno.idnes.cz/v-centru-brna-jsou-stovky-prazdnych-bytu-f12-/brno-zpravy.aspx?c=A131130_2006583_brno-zpravy_daj

KUČA, K., *Brno: vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha: Baset, 2000. ISBN 80-86223-11-6.

LITTELWOOD, P.– HERKOMMER, S.: *Indetifying Social Exclusion. Some Problems of Meaning*. In Littlewood, P. (eds., 2000): *Social Exclusion in Europe: Problems and Paradigms*, Aldershot, Ashgate, s. 1 – 22.

MÁCHOVÁ, H., *Nejčastější problémy v nájemním bydlení*. In: Romové bydlení soužití, Praha: Socioklub, 2000.

MAREŠ, P., *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, 2006. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_193.pdf.

MAREŠ, P. – SIROVÁTKA, T. (2008): Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenění (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda, on-line text: http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/513_2008-2Mares.pdf.

MAREŠ, Petr. Sociální exkluze a inkluze. In *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown, 2004. s. 15-29, 15 s. neuveden. ISBN 80-210-3455-6

MAREŠ, P., *Sociální exkluze na lokální úrovni*. Praha: VÚPSV, 2008. *Národní zpráva o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování na léta 2008 – 2010*. MPVS, 2008.

NIEDERLE, P., *Využití sociální práce a sociálních dávek při řešení problémů v oblasti bydlení*. In.: Romové bydlení soužití, Praha: Socioklub, 2000

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Proměny romské komunity v průmyslovém městě*, in: Budilová, L.,

- JAKOUBEK, M. eds. *Romové a Cikáni – neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. Praha: Leda, 2008. 342 s., s.62-80 ISBN 978-80-7335-119-9
- PELÍŠKOVÁ, V.: *Bydlení Romů v České republice*. In.: Romové bydlení soužití, Praha: Socioklub, 2000.
- PERCY-SMITH, J. (eds., 2000): *Policy Responses to Social Exclusion. Towards Inclusion?*, Buckingham, Open University Press.
- RŮŽIČKA, M., RADOSTNÝ, Ladislav. Masokombinát Kladno: výzkumná zpráva. In "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. s. 242-287. ISBN: 80-86898-76-8
- ŘÍČAN, P., 2000, *S Romy žít budeme - jde o to, jak*. Praha: Portál.
- ŘÍČAN, P., 2000, *Nová identita českých Romů – naděje nebo hrozba?* In *Minority v pluralitní společnosti na přelomu tisíciletí*, Sborník abstraktů, Brno
- MANN, A. *Romové národ bez budoucnosti?* Sborník z konference, 1999, Brno, Problém identity Rómov, Večerka, Kazimír, Romové a kriminalita
- STEINER, J: *Ekonomie sociálního vyloučení*. In Hirt, T., Jakoubek, M. (eds. 2004): *Romové Kulturologické etudy*, Plzeň, Aleš Čeněk, s. r. o., s. 218-229
- STEINER, J., HŮLOVÁ, K., *Romové na trhu práce*, dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_24_1.pdf
- SIROVÁTKA, T. (ed). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova Univerzita Fakulta sociálních studií a Nakladatelství Georgetown. 2002. ISBN 80-210-2791-6 (Masarykova univerzita), ISBN 90-86251-13-6 (Nakladatelství Georgetown)
- SOCIÁLNÍ BYDLENÍ S PRVKY ROMSKÉ KULTURY, dostupné z: <http://www.srn.cz/index.php/nase-sluzby/podpora-bydleni/185-socialni-bydleni-s-prvky-romske-kultury>
- ŠIMÍKOVÁ, I., VAŠEČKA, I. a kol. *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*. 1 vydání. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a nakladatelství Barries & Principal, 2007. 211 s. ISBN 80-7364-009-0
- STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. 1. vyd. Brno: Sdružení podané ruce, Nakladatelství Albert. 228 s. 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- SÝKORA, L., 1993, *Gentrifikace: Mění se tvář vnitřních měst in: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*, dostupné z: http://web.natur.cuni.cz/~sykora/pdf/Sykora_1993_Gentrifikace.pdf

ŠOTOLOVÁ, E., 2011, *Vzdělávání Romů*, Nakladatelství Karolinum, Praha, ISBN 978-80-246-1909-5

TEMELOVÁ, J. - SÝKORA, L.: *Segregace: definice, příčiny, důsledky, řešení*. In Sýkora, L. – Temelová, J. (eds., 2005): *Prevence prostorové segregace*, on-line text: http://old.mmr.cz/upload/files/060420_Publikace_segrecace.pdf

TOUŠEK, L.: *Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení*. In: Hirt, T. – Ja-koubek, M. (2006a): „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 288-321

TOUŠEK L., 2007: *Sociální vyloučení a prostorová segregace* in: *ANTRO-POwebzin* 2-3/2007, online, dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/socialni-vyloucení-a-prostorova-segregace>

VAVŘÍK, Michal.: *Sociální exkluze a ideologie*. In *Inkluze versus exkluze-dilema v sociální patologii*. Miroslav Bargel, Pavel Mühlpachr a kol. s. 28-37. Brno: Institut mezioborových studií, 2010. ISBN 80-871-8212

VERYVISION, s.r.o. (2008): *Identifikace sociálně vyloučených lokalit a zpracování jejich mapy ve městě Brně*, Ostrava, VeryVision, s.r.o.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

ČR	Česká republika
SM	Soukromý majitel
ŽL	Živnostenský list

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Schéma naznačující proces gentrifikace (Čerba, 2004).....str. 20

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1 Příjmy rodinstr. 47

Tabulka č. 2 Přehled velikosti a ceny bytů jednotlivých respondentůstr. 48

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 Scénář rozhovoru	str. 72

PŘÍLOHA P I:

SCÉNÁŘ ROZHOVORU

1. Z kolika členů se skládá vaše domácnost?
2. Jaké je její uspořádání (otec, matka, dva synové atp.)?
3. Jaký je věk jednotlivých členů domácnosti?
4. Jakou školu jednotliví členové domácnosti vystudovali a jaké je jejich nejvyšší dosažené vzdělání?
5. Jaké mají jednotliví členové vaší domácnosti zaměstnání?
6. Jaký je jejich měsíční příjem?
7. Kolik členů vaší domácnosti pobírá sociální dávky a jaké?
8. Jaké jsou celkové měsíční příjmy vaší domácnosti?
9. Jak velký je váš byt?
10. Jedná se o městský byt nebo byt v nájemním domě?
11. Jaké ktg. je váš byt? (ústřední topení nebo wafky, záchod na chodbě....)
12. Jaký platíte měsíční nájem?
13. Jste spokojen/a s bydlením v této lokalitě nebo uvažujete o přestěhování do jiné lokality?
14. Jak trávíte vy a členové vaší domácnosti volný čas?
15. Využil jste někdy vy nebo členové vaší domácnosti služby od nějaké místní romské org. jako je Drom, IQ Roma servis, apod.?

Děkuji Vám za rozhovor.